

TARTU ÜLIKOOL

Filosoofiateaduskond
Ajaloo ja arheoloogia instituut
Eesti ajaloo osakond

Johannes Vedru

**Nõukogude Liidu osavõtt 1952. aasta Helsingi
suveolümpiamängudest Eesti NSV näitel**

Bakalaureusetöö

Juhendaja: prof. Tõnu Tannberg

TARTU

2014

SISUKORD

SISUKORD	2
SISSEJUHATUS	3
I NÕUKOGUDE SPORDISÜSTEEMI OLEMUS	8
1.1 Nõukogude Liidu ja Eesti NSV spordisüsteemi organisatoorne ülesehitus	8
1.2 Kommunistlik ideoloogia kehakultuuri ja spordi rollist nõukogude ühiskonnas	11
1.3 Kehakultuuri ja spordi rollist nõukogude ühiskonnas	12
1.4 Rahvusvaheline saavutussport ja olümpiamängud Nõukogude Liidu sise- ja välispoliitilise propagandavahendina	15
1.5 Nõukoguliku spordi funktsioonid Helsingi olümpiamängude kontekstis	19
II EESTI NSV JA VÄLISEESTI SPORTLASED NING INSTITUTSIOONID	
HELSINGI OLÜMPIAMÄNGUDE KONTEKSTIS	23
2.1 Eestlased Nõukogude Liidu olümpiadelegatsioonis.....	23
2.2 Nõukogude Liidu olümpiakoondise ettevalmistusse kaasatud Eesti sportlased.....	24
2.3 Eestlastest pagulassportlaste olümpiamängudel osalemise võimalustest.....	27
2.4 Tallinn Helsingi olümpiamängude ettevalmistuskeskusena.....	30
2.5 Eesti sportlaste tulemused Helsingi olümpiamängudel	32
2.6 Olümpiasportlaste vastuvõtmine kodumaal.....	33
III HELSINGI OLÜMPIAMÄNGUD EESTI NSV JA VÄLIS-EESTI MEEDIAS	35
3.1 Eesti NSV ja väliseesti meediaväljundid 1952. aastal.....	35
3.2 Spordiajakirjanduse ülesanded Nõukogude Liidus	36
3.3 Eesti Raadio Helsingi olümpiamängude kajastajana.....	37
3.4 Helsingi olümpiamängude kajastamise põhijooned Eesti NSV päevalehtedes.....	38
3.5 Helsingi olümpiamängud päevalehes „Õhtuleht“ ja Jüri Randviiru vallandamine	41
3.6 Olümpiamängude järelkaja Eesti NSV päevalehtedes	43
3.7 Helsingi olümpiamängud muus Eesti NSV perioodikas	45
3.8 Helsingi olümpiamängude kajastamine väliseesti ajakirjanduses	47
KOKKUVÕTE	51
SUMMARY	53
ALLIKAD JA KIRJANDUS	55
Allikad	55
Kirjandus	55

SISSEJUHATUS

1951. aasta mais tunnustas Rahvusvaheline Olümpiakomitee (ROK) Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liidu Olümpiakomiteed oma täisväärtusliku liikmena. Nõukogude Liit¹ oli ennast kuni 1940. aastate keskpaigani rahvusvahelisest olümpialiikumisest teadlikult distantseerinud, põhjendades sellist käitumist väitega, et rahvusvaheline tippспорт, sealhulgas olümpiamängud, on elitaristlik ja väikekodanlik ettevõtmine.² Pärast Teise maailmasõja lõppu toimusid Nõukogude Liidu spordijuhtide vaadetes järk-järgulised muutused ja rahvusvahelises tippspordis, sealhulgas olümpiamängudes, hakati nägema võimalust kommunistliku riigi ülemaailmse prestiiži suurendamiseks. 1948. aasta olümpiamängudele Londonisse saadeti oma vaatelejad, kuid Nõukogude sportlased neist võistlustest veel osa ei võtnud. 1948. aasta detsembris sõnastati kehakultuuri- ja spordipoliitika Kommunistliku Partei retoorikas senisest selgemalt. Üleliidulise Kehakultuuri- ja Spordikomitee esimehe Nikolai Romanovi raportitele tuginedes otsustas Kremli juhtkond 1951. aasta lõpus anda Nõukogude sportlastele roheline tule, osalemaks rahvusvahelistel olümpiamängudel.³ Järgmise aasta alguses Oslos aset leidnud taliolümpiamänge siiski veel välditi. Debüüt sai teoks 1952. aasta juulis-augustis Soomes Helsingis toimunud suvemängudel. Algas rahvusvahelise olümpialiikumise uus etapp, mil sport ja poliitika seoti senisest veel tugevamalt Külma sõja konteksti: olümpiamängude kõige olulisemaks vastasseisuks kujunes Ameerika Ühendriikide ja Nõukogude Liidu rivaliteet mitteametlikus riikidevahelises punktiarvestuses. Tuntud Nõukogude spordiliikumise uurija Barbara Keys on kõrvutanud Teise maailmasõja järgseid olümpiamänge kosmosevõidujooksuga, tõdedes, et nende – Ameerika Ühendriikide ja Nõukogude Liidu rivaliteeti kandvate protsesside – omavahelises võrdluses paelusid olümpiamängud avalikkust isegi rohkem.⁴

Eesti Vabariik võttis iseseisva koondisena olümpiamängudest esimest korda osa 1920. aastal Antwerpenis. Kahe maailmasõja vahelisel perioodil võitsid Eesti Vabariigi sportlased

¹ Aastani 1922 Nõukogude Venemaa.

² Jenifer Parks, *Red Sport, Red Tape: The Olympic Games, the Soviet Sports Bureaucracy, and the Cold War, 1952-1980*, doktoritöö, juhendaja Donald J. Raleigh, (Chapel Hill: University of North Carolina at Chapel Hill, 2009), 23.

³ Tiit Kuningas, Tiit Lääne, *Olümpiamängude ajalugu III, suvemängud 1948-1964*, (Tallinn: Maalehe Raamat, 2006), 96-99.

⁴ Barbara Keys, „The Early Cold War Olympics, 1952-1960: Political, Economical and Human Rights Dimensions“, *The Palgrave Handbook of Olympic Studies*, koostajad Helen Jefferson Lenskyi, Stephen Wagg, (Basingstoke, New York: Palgrave Macmillan, 2012), 72.

olümpiamängudelt ühtekokku 21 medalit, neist 6 kulda.⁵ *Eesti tuli ja tõusis kohe võitjate maade nimistusse. Sport omandas Vabadussõjast tulnud rahvale olulise tähenduse ja on seda tänaseni.*⁶ Võrdluses Läti ja iseäranis Leeduga oli edu märkimisväärselt suur, kusjuures eriti õnnestunuks kujunesid viimased Teise maailmasõja eelsed olümpiamängud, mis toimusid 1936. aastal Berliinis. Erinevalt 1920.-1930. aastate Nõukogude Liidust oli tippспорт iseseisvas Eestis väga kõrgelt arenenud.

Eesti Vabariigist sai Molotov-Ribbentropi pakti ja Teise maailmasõja tulemustena Eesti Nõukogude Sotsialistlik Vabariik (ENSV), üks Nõukogude Liidu 16 liiduvabariigist. Okupeeritud riigis viidi läbi suured muudatused ja kommunistliku korra vaimus reorganiseeriti ka kohalik spordisüsteem. Iseseisvuse kaotamine ja Teise maailmasõja lõpptulemus muutsid oluliselt Eesti spordi arenguteed ning Eesti sportlaste rahvusvahelises konkurentsisis osalemise võimalusi. Nõukogude okupatsioon pakkus kodumaale jäänud Eesti sportlastele kõrgkonkurentsisis kaasa löömiseks vaid ühe võimaluse: tuli murda Nõukogude Liidu koondisse ja võistelda punases dressis ning nõukogude korra auks ja kuulsuseks.

Käesoleva kirjatöö eesmärgiks on uurida 1952. aasta Helsingi olümpiamängude taustal kehakultuuri ja spordi⁷ üldprintsipe ning eesmärke Nõukogude Liidus pärast Teist maailmasõda. Kuna nimetatud perioodil ja ka hiljem olid Nõukogude Liidu tippspordi olulisimaks väljundiks just rahvusvahelised olümpiamängud, siis omab Helsingi suveolümpia Nõukogude olümpiasportlaste debüütvõistlusena erilist kaalu. Uurimistööga soovin põhjalikumalt lahti seletada tippspordi tasandi Nõukogude Liidu kehakultuuri- ja spordisüsteemis, kasutades näitena Eesti NSV-d. Peamiseks uurimisküsimuseks on, kuidas rakendati sport olümpiadebüüdi kaudu nõukoguliku poliitika teenistusse, seda nii sportlaste,

⁵ Tiit Kuningas, Tiit Lääne, *Olümpiamängude ajalugu II, suvemängud 1920-1944*, (Tallinn: Maalehe Raamat, 2005).

Eesti Olümpiakomitee egiidi all 2006. aastal välja antud raamat „Eesti olümpiamedalivõitjad“ ei loe tõstja Alfred Schmidt (Ain Sillaku) Amsterdamis olümpiamängudel saavutatud hõbedast autasu ja poksija Nikolai Stepulovi poolt 1936. aastal Berliinis võidetud hõbemedalit Eesti olümpiamedalite hulka. Seetõttu on aastatel 1920-1936 Eesti sportlaste poolt võidetud olümpiamedalite arv antud raamatu andmetel 19. David Wallechinsky tunnustatud entsüklopeedia „The Complete Book of the Olympics“ tunnistab aga ka Schmidt ja Stepulovi medaleid Eesti omadena.

⁶ Tiit Kuningas, Tiit Lääne, *Olümpiamängude ajalugu II, suvemängud 1920-1944*, 5.

⁷ Kehakultuur on definitsiooni järgi vabatahtlik ühiskondlik tegevus, mille siht on igas vanuses inimeste kehaliste võimete arendamine ja tervise tugevdamine. Kehalise kasvatuse vormide hulka kuuluvad töövõimlemine ja matkamine, osalt rahva- ja tervisesport ning ravikehakultuur, mõnel juhul ka kehaline töö. Kehakultuuri kõrgeim vorm on võistlussport (sport). Nõukogude Liidus käsitleti mõisteid „kehakultuur“ ja „sport“ alati koos. Ka 1977. aastal ilmunud venekeelne «Большая советская энциклопедия» sisaldab artiklit «Физическая культура и спорт». Seepärast kasutatakse neid mõisteid antud uurimustöös samuti valdavalt kõrvuti.

institutsioonide kui ka meedia ja avaliku ruumi tasandil. Nõukogude korra tingimustes oli oluline just sportlaste ja spordisüsteemi ühiskondlik roll ning seetõttu võib käesolevat kirjatööd pidada eelkõige ühiskonna ajaloo uurimuseks. Lühidalt on mainitud ka eestlastest pagulassportlaste püüdlusi pääseda rahvusvahelisele areenile.

Nõukogude Liidu spordisüsteemi toimimisel oli tähtis osa riiklikel julgeolekuorganitel. Koondise moodustamisel oli just eriteenistustel väga otsustav sõnaõigus. Antud uurimustöös seda temaatikat siiski ei kajastata. Uurimuse autor leiab, et esiteks ei ole tema käsutuses piisavalt asjakohaseid allikaid ning teiseks on piirangud seadnud töö maht.

ENSV spordiajalugu pole Nõukogude Liidu spordisüsteemi kontekstis teaduslikult uuritud. Okupeeritud Eesti spordist on kirjutatud väga palju, kuid enamasti jäävad kirjutised kas üksikisiku või üksiku sündmuse tasandile ning ei analüüsi sügavalt spordisüsteemi üldisi printsiipe. Sama kehtib Helsingi olümpiamängude kui uurimisteema kohta. 1997. aastal ilmus tagantjärele olümpiaaraamat „Helsingi 1952. XV olümpiamängud“, mille autoriks on Eesti tuntumaid spordiloolasi Erlend Teemägi. Autor tõdeb raamatu sissejuhatuses: *ja et kõigest, ka mahavaigistust, sai lõpuks ometi kirjutada tsenseerimata, see tegi endale võetud kohustuse piisavalt meelepäraseks.*⁸ Tartu Ülikooli üliõpilane Ago Vahtra uuris oma 2013. aastal kaitstud bakalaureusetöös⁹ kergejõustiklase Heino Lipu elukäiku ja tõstatas küsimuse, miks Lipp ei pääsenud 1952. aasta Helsingi olümpiamängudele. Töö ei tugine seni avaldamata materjalidele, vaid refereerib Eesti spordiloos varasemalt ilmunud töid, mis on pigem populaarteaduslikud. Eestis avaldatud Helsingi olümpiamänge käsitlevast spordikirjandusest tuleb siiski esile tõsta Tiit Kuninga ja Tiit Lääne sulest ilmunud raamatut „Olümpiamängude ajalugu“ III, suvemängud 1948-1964“. Selles mahukas teoses sisaldub peatükk „Nõukogude Liidu olümpiadebüüt“, milles on informatiivselt kirjeldatud nii sündmuse poliitilist konteksti kui ka protsessi telgitaguseid. Toetutud on kaasaegsele perioodikale, arhiividokumentidele ja Nõukogude Liidu Üleliidulise Kehakultuuri- ja Spordikomitee esimehe Nikolai Romanovi 1987. aastal ilmunud memuaaridele «Трудные дороги к Олимпу».

Välismaised uurimused keskenduvad üldisemalt spordiliikumisele Nõukogude Liidus ning ei käsitle Baltikumiga ega ammugi Eesti NSV rolli selle sees. Viimastel aastatel on avaldatud mitmeid uusi uurimusi, kuid ka ülemaailmselt tunnustatud spetsialistid märgivad, et

⁸ Erlend Teemägi, *Helsingi 1952. XV olümpiamängud*, (Tallinn: Olympia, 1997), 6.

⁹ Ago Vahtra, *Sportlane Heino Lipp oma põlvkonna näitena Eesti spordiajalookirjutuses*, bakalaureusetöö, juhendaja Kaarel Antons, (Tartu: Tartu Ülikool, 2013).

kokkuvõttes on sport Nõukogude Liidus siiski vähe uuritud teema. Olulisimaks autoriks tuleb pidada James Riordan'i, kes on oma töödes uurinud eeskätt Nõukogude spordi rolli rahvusvahelistes suhetes.¹⁰ Poliitikat ja sporti käsitleb ka Wisconsin ülikooli emeriitprofessori Alfred Erich Senn'i monograafia aastast 1999¹¹, Senni põhiliseks uurimisteenaks on siiski Leedu ajalugu. Robert Edelman vaatleb 1993. aastal ilmunud raamatus spordi meelelahutuslikku rolli nõukogude ühiskonnas, keskendumata rahvusvahelisele tasandile.¹² Austraalia teadlase Barbara Keys'i 2006. aastal ilmunud monograafia käsitleb eelkõige 1930. aastate spordiliikumist Nõukogude Liidus.¹³ Olulise panuse on andnud ka Jenifer Parks, kelle doktoritöö uurib Nõukogude Liidu olümpialiikumist ja spordibürokraatiat aastatel 1952-1990.¹⁴ Ameerika Ühendriikide vaatepunktist käsitleb sporti ja Külma sõda Toby Charles Rider.¹⁵ Vene teadlased on valdkonna uurimisse panustanud oluliselt vähem. Laias plaanis saab ainsaks tõsiseks käsitluseks pidada Mihhail Prozumenštšikovi raamatut.¹⁶ Siiski on uurijad hakanud publitseerima olulisi dokumente. 2014. aasta alguses ilmus ajakirjas «Родина» artikkel, milles toodi laiema avalikkuse ette Nõukogude Liidu olümpiadebüüti käsitlevad parteidokumendid.¹⁷

Teoreetilises osas toetub uurimustöö põhiliselt välismaisele erialakirjandusele. Sündmuste rekonstrueerimisel on kasutatud Eestis ilmunud spordialast kirjandust. Arhiiviallikate ning kaasaegse perioodika põhjalik uurimine on võimaldanud välja tuua mitmeid seni avaldamata tööku ning andnud väärtuslikku lisateavet. Olulisel kohal on Eesti Riigiarhiivi fondi ERA.R-30 (Eesti Riiklik Spordiamet) materjalid, poliitiliste teemade käsitlemisel on tuginetud ka Eestimaa Kommunistliku (bolševike) Partei Keskkomitee Büroo materjalidele.

¹⁰ James Riordan, *Sport in Soviet Society*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1977). James Riordan, „The impact of communism on sport“, *The International Politics of Sport in the Twentieth Century*, koostanud James Riordan, Arnd Krüger, (London: E & FN Spon, 1999).

¹¹ Alfred Erich Senn, *Power, Politics and the Olympic Games*, (Champaign : Human Kinetics, 1999).

¹² Robert Edelman, *Serious Fun. A History of Spectator Sports in the USSR*, (New York, Oxford: Oxford University Press, 1993).

¹³ Barbara Jean Keys, *Globalizing Sport: National Rivalry and International Community in the 1930s*, (Cambridge: Harvard University Press, 2006).

¹⁴ Jenifer Parks, *Red Sport, Red Tape: The Olympic Games, the Soviet Sports Bureaucracy, and the Cold War, 1952-1980*.

¹⁵ Toby Charles Rider, *The Olympic Games and the Secret Cold War: The U.S. Government and the Propaganda Campaign Against Communist Sport, 1950-1960*, doktoritöö, juhendaja Dr. Robert K. Barnley, (London, Ontario, Canada: The University of Western Ontario, 2011).

¹⁶ Михаил Прокуменшников, *Большой спорт и большая политика*, (Москва: РОССПЕН, 2004).

¹⁷ Марина Астахова, Людмила Кошелева, «Дебют СССР на XV Олимпийских играх: кто принимал решение об участии», *Родина*, 1-2014, 67-75.

Töö sisuline osa jaguneb kolmeks peatükiks. Esimeses peatükis vaadeldakse kehakultuuri ja spordi (eriti just saavutusspordi) institutsioone Nõukogude Liidus ning selgitatakse kehakultuuri ja spordi ühiskondlikke ja ideoloogilisi funktsioone. Samuti antakse ülevaade Nõukogude Liidu sisenemisest rahvusvahelisse olümpialiikumisse. Bakalaureusetöö teine peatükk keskendub Eesti sportlastele ja sporditegelastele: uuritakse, kui suurt tähendust omasid Nõukogude Liidu 1952. aasta olümpiakoondise ettevalmistuses siinsed sportlased ja spordiinstitutsioonid ning milline oli eestlaste roll Helsingisse sõitnud Nõukogude Liidu olümpiadelegatsioonis. Eraldi käsitletakse ka eestlastest pagulassportlaste võimalusi Helsingis võistelda. Viimane peatükk uurib Helsingi olümpiamängude kajastamist Eesti NSV avalikus ruumis, kasutades võrdlusmaterjalina näiteks paralleelselt ilmunud väliseesti publitsistikat.

I NÕUKOGUDE SPORDISÜSTEEMI OLEMUS

1.1 Nõukogude Liidu ja Eesti NSV spordisüsteemi organisatoorne ülesehitus

Sarnaselt muudele eluvaldkondadele juhtisid kehakultuuri ja sporti kõrgemal riiklikul tasandil nii Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei¹⁸ kui ka Nõukogude Liidu riiklikud organid.

Kommunistlik partei keskse poliitilise võimuna tegeles teiste ülesannete seas ka spordielu suunamisega Nõukogude Liidus, samuti kehakultuuri ja spordi ideoloogiliste ning poliitiliste aspektidega. Parteitasandil oli kehakultuuri ja spordi eest vastutavaks üksuseks Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei Keskkomitee (NLKP KK) propaganda- ja agitatsiooniosakonna alluvuses tegutsenud kehakultuuri ja spordi sektor.¹⁹ Liiduvabariikide tasandil kopeeriti üleliidulist parteistruktuuri, kohalikel parteikomiteedel olid samuti vastava valdkonna eest vastutavad sektorid, osakonnad või funktsionäärid.

Eesti NSV-s vastutas kehakultuuri- ja spordi eest Eestimaa Kommunistliku Partei²⁰ Keskkomitee (EKP KK) propaganda ja agitatsiooni osakond. Tuleb rõhutada, et EKP Keskkomitees polnud kehakultuuri ja spordi tarvis kunagi eraldi osakonda. Propaganda ja agitatsiooni osakonnas kuulus valdkond 1948. aastast massilise agitatsioonitöö ja kultuurhariduse sektorisse²¹, mis 1950. aastal lahutati kaheks eraldi sektoriks: massilise agitatsioonitöö sektoriks ning kultuurharidus- ja kehakultuuritöö sektoriks.²² 1954. aasta NLKP KK sekretariaadi otsusele tuginedes kaotati sama aasta septembris EKP KK propaganda ja agitatsiooni osakonna sektorid ära.²³ Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee aparaadi koosseisu uurinud ajaloolane Olev Liivik arvab, et pärast seda eraldiseisvat kehakultuuri ja spordi sektorit EKP Keskkomitees ei eksisteerinud. See ei tähenda, et spordiga parteiliselt ei tegeletud, sest vastava ülesande võis saada mõni instruktor. Kehakultuuri ja spordi sektor taastati parteistruktuuris siiski alles Nikita Hruštšovi

¹⁸ Kuni 1952. aastani Üleliiduline Kommunistlik (bolševike) Partei.

¹⁹ N. Norman Shneidman, *The Soviet Road to Olympus*, (London: Routledge & Kegan Paul Ltd, 1979), 29-31.

²⁰ Kuni 1952. aastani Eestimaa Kommunistlik (bolševike) Partei.

²¹ Argo Kuusik, Olev Liivik, Meelis Maripuu, Külli Niidasoo, Valdur Ohmann, Jüri Saar, *Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee organisatsiooniline struktuur 1940-1991*, kosstanud ja toimetanud Enn Tarvel, (Tallinn: Kistler-Ritso Eesti Sihtasutus, 2002), 256.

²² Olev Liivik, *Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee aparaat 1945-1953*, (Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2006), 48.

²³ Argo Kuusik, Olev Liivik, Meelis Maripuu, Külli Niidasoo, Valdur Ohmann, Jüri Saar, *Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee organisatsiooniline struktuur 1940-1991*, 120-121.

võimuperioodi viimastel kuudel, kui EKP KK ideoloogiaosakonnast eraldati teaduse ja kultuuri osakond.²⁴ Aastatel 1964-1969 kuulusidki kehakultuur ja sport Keskkomitees teaduse ja kultuuri osakonna alla tervishoiu, sotsiaalkindlustuse ja kehakultuuri (spordi) sektorisse, alates 1969. aastast viidi sektor aga teaduste ja õppeasutuste osakonna alluvusse.²⁵

NSV Liidu Ülemnõukogu tegeles kehakultuuri ja spordi seadusandlust puudutavate küsimustega. Neid küsimusi arutati tervise-, sotsiaalhoolekande- ja kehakultuurikomisjonides.²⁶ Sama mudeli järgi otsustasid kehakultuuri ja spordiga seotud seadusandlike küsimuste üle ka kohalikud rahvasaadikute esindused liiduvabariikides (näiteks Eesti NSV Ülemnõukogu).

Tähtsaimaks üleliiduliseks riiklikuks spordipoliitikat teostavaks institutsiooniks oli Nõukogude Liidu Ministrite Nõukogu²⁷ juures asunud Üleliiduline Kehakultuuri- ja Spordikomitee.²⁸ Läbi oma allstruktuuride (sh. liiduvabariikide spordikomiteede) teostas Üleliiduline Kehakultuuri- ja Spordikomitee kehakultuuri ja spordi praktilist organiseerimist, ülevaatus- ja koordineerimist Nõukogude Liidus. Tegu oli väga suure organisatsiooniga, mille all töötasid paljude erinevate valdkondade spetsialistid. Komitee osakonnad planeerisid, juhtisid ja teostasid järelvalvet valdkonna spetsialistide koolitamise, spordiuurimuste, spordirajatiste ehitamise, rahvusvaheliste spordisidemete, propaganda, organisatsioonilise töö, majandusliku korralduse ja finantsressursside kasutamise üle. Kehakultuuri- ja Spordikomitee osakonnad tegid tihedat koostööd vastavate spordialaliitudega, olles nende tegevuse sisulisteks juhendajateks.²⁹

Eesti NSV-s juhtis ja kontrollis kehakultuuri- ja sporditööd Eesti NSV Ministrite Nõukogu³⁰ juures asunud Kehakultuuri- ja Spordikomitee.³¹ Juba selle organi põhimäärusega seati

²⁴ Samas, 124.

²⁵ Samas, 257.

²⁶ N. Norman Shneidman, *The Soviet Road to Olympus*, 29-31.

²⁷ Kandis kuni 1946. aastani NSV Liidu Rahvakomissaride Nõukogu nime.

²⁸ Aastatel 1959-1968 täitis Üleliidulise Kehakultuuri- ja Spordikomitee funktsioone NSV Liidu Spordiühingute ja-organisatsioonide Liit. 1968. aastal taastati komitee Nõukogude Liidu Ministrite Nõukogu juures asuva Kehakultuuri- ja Spordikomitee nime all.

1930. aastani oli institutsioon kandnud Ülevenemaalise Kesktäitevkomitee juures asunud Kehakultuurinõukogu nime ning aastatel 1930-1934 NSV Liidu Kesktäitevkomitee juures asunud Üleliidulise Kehakultuurinõukogu nime.

²⁹ N. Norman Shneidman, *The Soviet Road to Olympus*, 29-31.

³⁰ Kuni 1946. aastani Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu.

³¹ Aastatel 1953-1954 täitis ENSV Riikliku Kehakultuuri- ja Spordikomitee ülesandeid ENSV Tervishoiu Ministerium, aastatel 1959-1968 ENSV Spordiühingute ja -organisatsioonide Liit.

institutsioon suurde sõltuvusse Üleliidulisest Kehakultuuri- ja Spordikomiteest, sest näiteks kohaliku komitee koosseisu ametisse kinnitamiseks oli Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogul vaja Üleliidulise Kehakultuuri- ja Spordikomitee luba.³²

Kuna rahvusvahelistel olümpiamängudel võisid reeglite järgi osaleda vaid amatöörspordlased, siis eksisteerisid Nõukogude Liidus nõ riiklikud amatöörid, kes fiktiivselt küll töötasid, kuid realselt said oma palga ikkagi sportliku tegevuse eest. Nõukogude Liidu „amatöörspordlased“ organiseerusid oma ametiasutuste esindamiseks spordiühingutesse või -organisatsioonidesse. Iseseisvaid gruppe ja meeskondi, mille formeerijateks olid organiseerumata ametnikud, leidis Nõukogude Liidus väga vähe. Üleliiduliselt koondusid atleedid põhiliselt armeejõududesse, spordiühingu „Dünamo“ assotsiatsiooni või vabatahtlikesse spordiorganisatsioonidesse, millest peamise osa moodustasid ametiühingute spordiorganisatsioonid. Kuigi piirkonniti spordiorganisatsioonide nimed varieerusid, sõltusid kohalikud institutsioonid sisuliselt siiski üleliidulistest organisatsioonidest.³³

Eesti NSV-s oli kaks olulisemat vabariiklikku spordiorganisatsiooni: esiteks „ENSV Ametiühingute Vabatahtlik Spordiselts Kalev“, mis asutati Moskvast 4. jaanuaril 1944³⁴ ja teiseks „ENSV Vabariiklik Spordiühing Jõud“.³⁵ Üleliidulisel spordiühingul „Dünamo“ oli Eesti NSV-s piirkondlik organisatsioon, mis kandis nime „Üleliidulise Lenini ordenit omava Kehakultuuri- ja Spordiühingu „Dünamo“ Eesti Vabariiklik Organisatsioon“.³⁶ Üleliidulisi vabatahtlikke spordiorganisatsioone esindasid Nõukogude Eestis „Üleliidulise Vabatahtliku Spordiühingu „Tööjõureservid“ Eesti Vabariiklik Organisatsioon“³⁷ ja „Töõndusliku Kooperatsiooni Üleliidulise Vabatahtliku Lenini ordenit omava Kehakultuuri Seltsi „Spartak“ Eesti Vabariiklik Organisatsioon“.³⁸

³² *ENSV spordiühingute, -organisatsioonide ja -asutuste ajaloo teatmik aastatest 1940-1970*, koostaja M. Nõmm, (Tallinn: Eesti NSV Oktoobrirevolutsiooni ja Sotsialistliku Ülesehituse Riiklik Keskariiv, 1975), 12.

³³ N. Norman Shneidman, *The Soviet Road to Olympus*, 52.

³⁴ *ENSV spordiühingute, -organisatsioonide ja -asutuste ajaloo teatmik aastatest 1940-1970*, 44.

³⁵ Samas, 65.

³⁶ Samas, 79.

³⁷ Samas, 95.

³⁸ Samas, 89.

1.2 Kommunistlik ideoloogia kehakultuuri ja spordi rollist nõukogude ühiskonnas

Kommunismiteoorias loeti kehalist kasvatust ja sporti kommunistliku kasvatuses koostisosadeks. *Bolševike partei ja Nõukogude valitsus vaatavad kehakultuurile ja spordile kui nõukogude inimeste kommunistliku kasvatuses tähtsaile vahendeile, mis kindlustavad meie noorsoo ja töötajaskonna tervise tugevdamise, kogu nõukogude rahva ettevalmistamise kõrgtootlikuks tööks ja oma sotsialistliku kodumaa kaitseks.*³⁹ Kehakultuuri ja spordi riiklike ja ühiskondlike rollide ning funktsioonide lahtimõtestamise aluseks olid kommunismiklassikute Karl Marxi, Friedrich Engelsi⁴⁰ ja Vladimir Lenini seisukohad, aga ka 1920. aasta oktoobris toimunud Venemaa Kommunistliku Noorsooühingu⁴¹ kolmandal kongressil spordile seatud eesmärgid (noorte inimeste ettevalmistamine tulevaseks tööks ja nõukogude korra sõjaliseks kaitseks).⁴² Kehakultuuri ja spordi arendamine oli Nõukogude Liidus riiklikus plaanis oluline eesmärk, mis kandis suuresti just sisepoliitilisi prioriteete. Nõukogude Liidu üldine spordipoliitika erines selles osas märkimisväärselt näiteks Saksa Demokraatliku Vabariigi spordipoliitikast, kus oluliselt selgemalt domineeris saavutussport ja prioriteediks oli *tippklassi sportlaste sihikindel ettevalmistamine kõrgeteks sportlikeks tulemusteks ja riikliku prestiiži tugevdamiseks.*⁴³

Ideoloogiline käsitlus kehakultuuri ja spordi ühiskondlikest ülesannetest töötati välja ka Nõukogude Liidu poolt okupeeritud Eestis. 1956. aastal ilmunud 35-leheküljelises brošüüris tõi Tallinna Spordikomitee esimees Evi Kaldma (1921-1999)⁴⁴ konkreetsemalt ära kehakultuuri ja spordi rollid ning eesmärgid Nõukogude Liidus:

1) Ühise nõukogude rahva kujundamine. *Kehakultuur ja sport meie paljurahvuselises riigis on Nõukogude rahvaste sõpruse ja lugupidamise tugevdamise võimsaks abinõuks. Õlg õla kõrval spordivõistlustel ja treeningutel tunnevad meie maa sportlased end ühtekuuluva vennaliku perena. [...]*

³⁹ „Kõikide ühine ülesanne“, *Kehakultuur*, nr. 5, 15.03.1949, 115.

⁴⁰ K. Marx, F. Engels, *Kogutud teosed*, XIII köide, 1. osa, 1936, 199. Evi Kaldma, *Kehakultuur ja sport NSV Liidus*, (Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1956), 5.

⁴¹ Alates 1923. aastast Üleliiduline Leninlik Kommunistlik Noorteühing ehk Komsomol.

⁴² Mike O' Mahony, *Sites and Media: Introduction*, raamatust *Euphoria and Exhaustion. Modern Sport in Soviet Culture and Society*, toimetanud Nikolaus Katzer, Sandra Budy, Alexandra Köhring, Manfred Zeller, (Frankfurt: Campus Verlag GmbH, 2010), 15.

⁴³ R. Virkus, „Tippspordi ülesanded Saksa DV-s“, *Kehakultuur*, nr. 14, 13.07.1974, 439.

⁴⁴ *Eesti spordi biograafiline leksikon. 3. täiendatud ja parandatud trükk*. Keeletoimetajad Anu Hulg, Anneliis Lember, teostaja Signe Sula, (Tallinn: Spordikoolituse ja –Teabe Sihtasutus, Eesti Entsüklopeediakirjastuse AS, 2011), 231.

2) Nõukogude rahva tervise tugevdamine. *Nõukogude rahva igakülgne tervise tugevdamine on nõukogude kehalise kasvatuse üheks tähtsamaks ülesandeks. [...] Seepärast teadlik ja aktiivne tegelemine kehakultuuri ja spordiga tugevdabki nõukogude inimeste tervist, karastab nende organismi, andes neile vajalikud teadmised ja oskused oma töö tervislikuks korraldamiseks, puhkeaja kultuurseks möödasaatmiseks, isikliku ja ühiskondliku hügieeni reeglitest kinnipidamiseks, samuti ka looduse tervendavate jõudude – päikese, vee ja õhu – maksimaalseks kasutamiseks. [...].*

3) Nõukogude rahva vaimu kasvatamine. *Kehalise kasvatuse vahendite – mängude, võimlemise, spordi ja turismi harrastamisega arendab nõukogude inimene end ka vaimselt, omandades uusi moraalseid ja tahtelisi omadusi ja esteetilisi tundeid.*

4) *Saavutada aga nõukogude sportlaste poolt kõrgeid sportlikke tulemusi – see on üheks olulisemaks ülesandeks, mis on püstitatud nõukogude kehakultuuriliikumise ette.*⁴⁵

1.3 Kehakultuuri ja spordi rollist nõukogude ühiskonnas

Mitmed 20. sajandi spordiajaloo uurijad on sõnastanud spordi rolli nii kommunistlikus ideoloogias kui ka Nõukogude Liidus konkreetsemalt. 2014. aastal Oxfordi Ülikooli kirjastuse poolt avaldatud kommunismi ajaloo entsüklopeedia kirjutab, et kommunistlikus ühiskonnas polnud ühtset marksistlik-leninistlikku lähenemist spordile, vaid see erines riigiti suuresti. Ühiseid jooni tuuakse siiski välja: riigi märkimisväärne roll spordi propageerimisel, jõustruktuuride ja spordisüsteemi tugevad sidemed, riiklike treeningkeskuste ja spordikoolide ülesanne viimistleda väljavalitud noori, lõviosa ressursside tippspordile eraldamine võrdluses massispordiga, samal ajal spordivaldkonna massiürituste ülesanne õpetada rahvale füüsilise vormisoleku, tervise, sõjalise valmisoleku ja tööviljakuse olulisust.⁴⁶

Norman Shneidman rõhutab eriliselt spordi hariduslikku rolli Nõukogude Liidus, lisades, et *hariduse füüsilised, eetilised, esteetilised, vaimsed, intellektuaalsed ja polütehnilised küljed peavad üksteist täiendama, saavutamaks ühist eesmärki, mis väljendub kommunistliku ühiskonna väärilise kodaniku harimises ja üleskasvatamises.*⁴⁷ Autor selgitab, et ideoloogia järgi suurendab iga sportlane enda füüsilise vormi ja oskuste parandamisega Nõukogude riigi

⁴⁵ Evi Kaldma, *Kehakultuur ja sport NSV Liidus*, (Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1956), 6-7.

⁴⁶ Robert Edelman, Anke Hilbrenner, Susan Brownell, "Sport Under Communism", *The Oxford Handbook of the History of Communism*, toimetanud Stephen A. Smith, (Oxford: Oxford University Press, 2014), 602.

⁴⁷ N. Norman Shneidman, *The Soviet Road to Olympus*, 6.

vägevust.⁴⁸ Alfred Erich Senn mõtestab kehakultuuri samuti Nõukogude Liidus eksisteerinud õpetusvormina, mis kandis mitmeid Pierre de Coubertin'i⁴⁹ seisukohti: kehakultuur kui õpetus oli sõjalise teenistuse ja töötamise ettevalmistamisel kasulikus ja märkimisväärses rollis.⁵⁰

Robert Edelman ja Mike O'Mahoney tõstavad oma kirjutistes⁵¹ esile spordi sotsiaalset rolli kommunistlikus ühiskonnas, leides, et nõukogude inimene ei pruukinud näiteks fännikultuuri suhtuda sugugi mitte nii nagu kommunistlik ideoloogia. Kui Nõukogude Liidu riigijuhid ja spordifunktsionäärid väärtustasid sporti ja sportlikku vaatamängu kollektiivsuse kasvatajana, siis spordipublik nägi selles pigem sportlaste personaalset füüsilist väljendust ja võistlust võistluse enda pärast. Pigem väljendas fännikultuur inimeste soovi kuuluda mingi väiksema, eksklusiivsema vastandkultuuri hulka. Seetõttu näeb Mahoney sporti Nõukogude Liidus isegi passiivse vastupanu vormina.⁵²

Richard Espy käsitleb sporti nii Nõukogude Liidus kui ka teistes riikides diplomaatia sagedase tööriistana.⁵³ Oma monograafias viitab ta Nõukogude Liidu ajalehele «Правда», mis New York Times'i andmetel 1958. aastal kirjutas, et *meie* (Nõukogude Liidu) *välispoliitikas on oluliseks faktoriks meie sportlaste rahvusvahelised suhted. Nõukogude Liidu või rahvademokraatiamaade sportlaste edukas reis on kapitalistlikes riikides suurepärase propagandamasin. Meie sportlaste edu välismaal aitab meie välisdiplomaatilisi missioone ja kaubandusdelegatsioone nende töös.*⁵⁴

Kehakultuuri ja spordi funktsioonid kommunistlikus ühiskonnas on kõige terviklikumalt lahti seletanud inglasest professor James Riordan (1936-2012). Riordan, kes oli juhtivaid akadeemilisi nõukoguliku spordiliikumise uurijaid ja valdkonna teadusliku uurimise pioneere, toob välja seitse põhilisemat funktsiooni, mida kehakultuur ja sport kommunismis riiklikus plaanis täitsid.

⁴⁸ Samas, 7.

⁴⁹ Parun Pierre de Coubertin oli kaasaegse olümpialiikumise pioneere ja Rahvusvahelise Olümpiakomitee teine president aastatel 1896-1925. Teda loetakse kaasaegse olümpialiikumise isaks.

⁵⁰ Alfred Erich Senn, *Power, Politics and the Olympic Games*, 95.

⁵¹ Robert Edelman, *Serious Fun. A History of Spectator Sports in the USSR*. Mike O' Mahony, "Sites and Media: Introduction", *Euphoria and Exhaustion. Modern Sport in Soviet Culture and Society*, toimetanud Nikolaus Katzer, Sandra Budy, Alexandra Köhring, Manfred Zeller, (Frankfurt: Campus Verlag GmbH, 2010)

⁵² Mike O' Mahony, "Sites and Media: Introduction", *Euphoria and Exhaustion. Modern Sport in Soviet Culture and Society*, 16.

⁵³ Richard Espy, *The Politics of the Olympic Games*, 3-4.

⁵⁴ *The New York Times*, 14. august 1960.

Esiteks, ühtse rahva kasvatamine (*nation-building*): tekkinud kommunistlikes riikides tõstatusid probleemid poliitilisest stabiilsusest ja majanduslikust ning sotsiaalsest arengust. Mõnes riigis oli tõsiseks probleemiks etniliselt kireva populatsiooni integreerimine uue ühendatud riigi alla. Sporti kasutati sellistes ühiskondades ühtse rahva kasvatamisel propaganda vahendina.

Teiseks, mitmerahvuseliste elanikkondade integreerimine (lõimimine) läbi spordi: see väljendus näiteks spordiliikumise laiendamises linnast maapiirkondadesse, et integreerida ka keskustest kaugeid inimesi uueks ühtseks rahvaks ja et propageerida rahvusi ning etnilist kuuluvust ületavat patriotismi.

Kolmandaks, kaitsefunktsioon: spordiliikumine oli algselt relvajõudude vastutada. Sport oli tihtipeale üks osa sõjaväelisest treeningust. Paljudes kommunistlikes riikides pakkusid suures osas just relva- ja julgeolekujõud rahastust ja tingimusi teatud spordialadega tegelemiseks (näiteks jäähoki, jalgpall, võimlemine, tõstmine, ratsutamine).

Neljandaks, tervis ja hügieen: tervislike eluviiside propageerimine ja säilitamine oli alati kommunismis riikliku spordisüsteemi prioriteediks. Tervise ja hügieeniga tegelevat osa spordipoliitikas hakati eristama kui kehakultuuri. Kehakultuur oli abiks tõsiste haiguste ja epideemiatega võitlemisel.

Viiendaks, sotsiaalpoliitiline roll: see väljendus võitluses kuritegevusega (eriti alaealiste õigusrikkumised), alkoholismi ja prostitutsiooniga. Samuti meelitati spordi kaudu noori inimesi eemale religioonist. Väga oluline oli naiste sotsiaalne emantsipatsioon läbi spordi. Nõukogude spordi rahvusvahelise edukuse taga oli suuresti just naissportlaste kõrgem tase võrdluses konkurentidega.

Kuuendaks, rahvusvaheline tunnustus ja prestiiž: sportlastel oli vastutus edendada oma tiimisisest uhkust, rahvuskuuluvust, maad, poliitilist süsteemi.

Seitsmendaks, spordi välispoliitiline funktsioon: ühelt poolt oli spordipoliitika Nõukogude Liidu jaoks üheks valdkonnaks, mille kaudu koordineerida oma Ida-Euroopa satelliitriikide välispoliitikat (ehkki näiteks Hiina, Jugoslaavia ja Rumeenia võtsid 1984. aastal Los Angeleses toimunud suveolümpiamängudest osa, hoolimata Nõukogude Liidu poolt välja kuulutatud boikotist). Teisalt, pärast Teise maailmasõja lõppu oli kommunistlikes riikides

spordi peamiseks välispoliitiliseks eesmärgiks, eriti läbi olümpiamängude, saavutada sportlik üleolek võrdluses kapitalistlike riikidega.⁵⁵

Spordi roll oli Nõukogude Liidus pidevas muutumises. Kokkuvõtvalt võib öelda, et kui 1920. aastatel domineeris selgelt mõtteviis, mille järgi kehakultuur ja sport pidid õpetama inimest tervislikult elama ja hoolitsema isikliku hügieeni eest, siis juba 1930. aastatel muutus kõige olulisemaks inimeste sõjalise kaitsevõime suurendamine läbi spordi. Pärast Teist maailmasõda nähti sporti aina rohkem välispoliitilistes funktsioonides. Samas ei kadunud mitte kunagi eesmärgid kujundada spordi kaudu ühtsemat nõukogude rahvast, integreerida elanikkonda, või teostada sotsiaalpoliitikat. Lihtsalt riigi peamine tähelepanu oli erinevatel aegadel suunatud erinevatele funktsioonidele.

1.4 Rahvusvaheline saavutussport ja olümpiamängud Nõukogude Liidu sise- ja välispoliitilise propagandavahendina

1920.-1930. aastatel olid olümpiamängud Nõukogude Liidus ebasoositud spordisündmuseks, millele taheti vastanduda. *Esimese maailmasõja kaootilistest lõpupäevadest alates oli Nõukogude riik olümpiaperest eemal seisnud, kritiseerides olümpiamänge kui rahvusvahelise kapitalismi mänguasja ning põlastades 19. sajandi Briti ideaali härrasmehesest „amatöörist“.*⁵⁶ Veel 1930. aastatel ei julgenud Nõukogude Liit liituda rahvusvaheliste spordiorganisatsioonidega, sest ei tahtnud mitte kõigi riikide sportlastega võistelda, vaid soovis oma vastaseid ise valida.⁵⁷

Laias plaanis on tuntud uurijad ühel nõul selles, et pärast Teise maailmasõja lõppu hakkas Nõukogude Liit rahvusvahelist sporti oma sise- ja eriti välispoliitikas oluliselt suuremas ulatuses ära kasutama. *Teise maailmasõja järgne periood juurutas spordi külge uue mõõtme: rahvusvahelise prestiiži, mis eitas 1920. aastate populaarset ideed töölisklassi spordiliikumise iseseisvast arengust (vastupidiselt väikekodanlikule spordile) ja proletaarse solidaarsuse tugevdamisest.*⁵⁸ Juba 1930. aastatel oli käivitatud kampaania kodanliku spordi rekorditele

⁵⁵ James Riordan, "The impact of communism on sport", *The International Politics of Sport in the Twentieth Century*, koostanud James Riordan, Arnd Krüger, (London: E & FN Spon, 1999), 48-64.

⁵⁶ Alfred Erich Senn, *Power, Politics and the Olympic Games*, 84.

⁵⁷ Jenifer Parks, *Red Sport, Red Tape: The Olympic Games, the Soviet Sports Bureaucracy, and the Cold War, 1952-1980*, 27.

⁵⁸ Irina Makoveeva, *Soviet Sports as a Cultural Phenomenon: Body and/or Intellect*, (University of Pittsburgh), 17.

järele jõudmiseks ja neist möödumiseks.⁵⁹ Pärast Teist maailmasõda muutus võrdlus kapitalistlike riikidega aina olulisemaks. Kui 1946. aasta lõpus oli Nõukogude Liit esindatud ainult kahes rahvusvahelises spordiorganisatsioonis, siis aastatel 1946-1955 liituti veel 25 organisatsiooniga.⁶⁰ Erlend Teemägi kirjutab Helsingi olümpiaaraamatus: *Ambitsioonikas riik taotles üleolekut ka spordis. Mäletame Eestistki toonaseid loosungeid: „Kõik maailmarekordid nõukogude sportlaste nimele!“*.⁶¹

27. detsembril 1948 võttis Üleliidulise Kommunistliku (bolševike) Partei Keskkomitee vastu otsuse, milles määrati kindlaks kehakultuuri ja spordi peamised ülesanded Nõukogude Liidus.⁶² Selles dokumendis avaldatud seisukohad said juhtivateks ka Eesti Nõukogude Sotsialistliku Vabariigi poliitilise ladviku hulgas: *EK(b)P Keskkomitee büroo loeb peamisteks ülesanneteks kehakultuuri ja spordi alal, nagu märgitud ÜK(b)P Keskkomitee otsuses, massilise kehakultuuriliikumise arendamist, spordimeisterlikkuse taseme otsustavat tõstmist ja selle alusel lähemal aastail nõukogude sportlaste poolt esikohtade saavutamist maailmas tähtsamal spordialadel. Nõukogude Eesti sportlased on kohustatud rakendama kõik jõud selle tähtsa riikliku ülesande täitmiseks.*⁶³

Välispoliitilises plaanis seadis Nõukogude Liit kursi domineerimisele maailma spordis, tõestamaks nõnda, et kommunistliku ideoloogia tulemuseks on paremas vormis, tervemad inimesed ja loomulikult parem ühiskond.⁶⁴ Külma sõda laiendas oma haaret ning sport ei jäänud sellest puutumata. Sisepoliitiliselt taheti Nõukogude Liidu kodanikele tõestada, et nende kodumaa sportlased ja spordisüsteem on maailma kõige progressiivsemad.

1940. aastate teisel poolel hakkas Nõukogude Liit andma üha rohkem signaale oma soovist siseneda rahvusvahelisse olümpialiikumisse. Rahvusvahelise Olümpiakomitee juhid suhtusid Moskva taotlustesse esialgu ettevaatlikult, sest kartsid, et kommunistlike riikide sportlaste kaasamisel ei sümboliseeri olümpiamängud enam rahu ja rahvastevahelist sõprust, vaid

⁵⁹ Toby Charles Rider, *The Olympic Games and the Secret Cold War: The U.S. Government and the Propaganda Campaign Against Communist Sport, 1950-1960*, 103.

⁶⁰ Frederick C. Barghoorn, *The Soviet Cultural Offensive*, (Princeton: Princeton University Press, 1960), 51-52.

⁶¹ Erlend Teemägi, *Helsingi 1952. XV olümpiamängud*, 10.

⁶² Николай Романов, *Трудные дороги к Олимпу*, (Москва: «Физкультура и спорт», 1987), 82.

⁶³ „Kehakultuuri- ja sporditöö olukorrast ja ülesannetest Eesti NSV-s“, *Kehakultuur*, nr. 4, 28.02.1952, 91.

⁶⁴ Toby C. Rider, Kevin B. Wamsley, “Myth, Heritage and the Olympic Enterprise”, *The Palgrave Handbook of Olympic Studies*, koostajad Helen Jefferson Lenskyi, Stephen Wagg, (Palgrave Macmillan, 2012), 295.

kujunevad veel üheks vormiks ida ja lääne vastasseisus. Teiselt poolt said Rahvusvahelise Olümpiakomitee juhid suurepäraselt aru, et Nõukogude Liidu võistkonna lisandumine teravdab oluliselt mängude sportlikku konkurentsi, tõstab nende atraktiivsust ja mõjub hästi olümpiamängude eelarvele.⁶⁵

1951. aasta 7.-10. maini toimunud Rahvusvahelise Olümpiakomitee 45. istungjärgul võeti vaid paar nädalat varem loodud Nõukogude Liidu Olümpiakomitee ROKi liikmeks.⁶⁶ Kuigi mitmed istungil viibinud delegaadid leidsid, et niivõrd lühike aeg pole võimaldanud neil tutvuda Nõukogude Liidu Olümpiakomitee määrustiku ja struktuuriga, liikmeskonna arvu ja amatöörspordlaste tõlgendusega, ei antud Nõukogude Liidu Olümpiakomitee liikmeksvõtmise küsimuses ühtegi vastuhäält (31 poolthäält, 3 erapooletut delegaati).⁶⁷ Saksa spordifunktsionäär Carl Diem hoiatas seejärel spordiavalikkust, et kokkupuudetes Nõukogude Liiduga on Rahvusvaheline Olümpiakomitee läinud kompromissile ja loobunud amatörismi-ideest universaalsuse nimel.⁶⁸

Saanud võimaluse „kõigi maailma rahvaste spordipeost“ osa võtta, orienteeris Nõukogude Liit oma spordisüsteemi selgelt edule olümpiamängudel. Finantsiliste vahendite piiratud tõttu panustati rohkem ressursse nende alade arendamisse, mis Lääne-Euroopas ja Ameerika Ühendriikides väga kõrgelt arenenud polnud. Nendel spordialadel saavutatud kõrgete kohtade abil võis Nõukogude Liit olümpiamängudel osalenud riikide mitteametlikus paremusjärjestuses pretendeerida esikohale. Heaks näiteks on siinkohal sportvõimlemine, mille erinevatel distsipliinidel võitis Nõukogude Liit Helsingi olümpiamängudel ühtekokku 21 medalit. Selline valik spordialade arendamisel oli kaval, sest õigustas nõukogulikku propagandat kommunistliku ühiskonnatüübi paremusest, olgugi et objektiivsel tõel taoline retoorika ei baseerunud. *Vaatamata Nõukogude spordi ja kehakultuuri suurele nähtavusele laias maailmas, ei mänginud sportlik tegevus nõukogude igapäevaelus kunagi kesket rolli. Kui Nõukogude Liit võistles mõnedel publiku jaoks kõige populaarsematel spordialadel (jalgpall, jäähoki ja korvpall) viimaks Lääne professionaalidega, olid tulemused võrreldes olümpiamängudel saavutatuga märksa tagasihoidlikumad. Nõukogude riiklikud professionaalid kaotasid mõõduvõttudel kapitalistlike riikide parimatega niisama tihti kui nad*

⁶⁵ Tiit Kuningas, Tiit Lääne, *Olümpiamängude ajalugu III, suvemängud 1948-1964*, 95.

⁶⁶ Nõukogude Liidu Olümpiakomitee loodi 23. aprillil 1951.

⁶⁷ Tiit Kuningas, Tiit Lääne, *Olümpiamängude ajalugu III, suvemängud 1948-1964*, 91-94.

⁶⁸ Richard Espy, *The Politics of the Olympic Games*, 90.

võitsid ja see segu edust ja ebaedust, vastandina edule olümpiamängudel, peegeldab täpsemini spordi piiratud, kuid siiski märkimisväärset rolli esimeses kommunistlikus riigis.⁶⁹

Seega võiks Nõukogude Liidu edu Teise maailmasõja järgsetel olümpiamängudel vaadelda omamoodi „Potjomkini külana“: edu rahvusvahelisel tasandil pidi jätma mulje riiklikust spordisüsteemist ja kogu nõukogude ühiskonnast kui toimivast korraldustüübist. Tippportlaste medalivõite rahvusvahelistel võistlustel käsitleti üldise ühiskondliku kehakultuuri- ja spordipoliitika tulemusena. Nõukogude spordi uurija Noah Norman Shneidman tõdeb oma 1979. aastal ilmunud raamatus, et *nõukogude võimudel on õnnestunud tuua tuhandeid inimesi organiseeritud kehakultuuri juurde. Miljonid inimesed kuuluvad kehakultuurikollektiividesse ning kõik keskkooli- ja üliõpilased on registreeritud kohustuslikesse kehalise kasvatuses tundidesse. Sellegi poolest, lähem vaatlus kehakultuurile nõukogude spordisüsteemis osutab, et kehalise kasvatuses üldine tase enamikes nõukogude koolides on madal ja suurema osa tööliste tegelik kaasatus organiseeritud atleetlikku tegevusse minimaalne. [...] Seega ei tohiks parimate nõukogude sportlaste taset ja edu rahvusvahelistel võistlustel pidada nõukogude inimeste üldise füüsilise arengu ja vormi otseseks peegelduseks.*⁷⁰

Jenifer Parks näeb seost riikliku spordipoliitika muutustel ja Nõukogude spordibürokratiat uuel kaadril, kes pärast Teise maailmasõja lõppu valdkonna juhtivad positsioonid üle võttis. Uutest funktsionääridest tõuseb esile Nikolai Romanov⁷¹, kes oli poliitilist karjääri teinud Üleliidulises Leninlikus Kommunistlikus Noorsooühingus (Komsomolis). Parks leiab oma doktoritöös, et *võib-olla esindavad need mehed (Nikolai Romanov ja Konstantin Andrianov⁷²) uut tüüpi nõukogude bürokraati, kelle oskused ja iseloom aimasid ette Stalini järglaste valitsemisviisi.*⁷³ Toetudes Venemaa Riikliku Humanitaarinstituudi professori Jelena Zubkova uurimusele⁷⁴, kirjutab Parks, et pärast sõda tõusis Nõukogude Liidus esile uus põlvkond inimesi, kes tõid oma ametitesse professionaalsust, initsiatiivi ja julgust võtta riske.

⁶⁹ Robert Edelman, Anke Hilbrenner, Susan Brownell, “Sport Under Communism”, *The Oxford Handbook of the History of Communism*, 605.

⁷⁰ N. Norman Shneidman, *The Soviet Road to Olympus*, 125.

⁷¹ Nikolai Nikolajevitš Romanov oli aastatel 1945-1948 ja 1951-1959 Üleliidulise Kehakultuuri- ja Spordikomitee esimees.

⁷² Konstantin Andrianov oli Nõukogude Liidu Olümpiakomitee esimene president.

⁷³ Jenifer Parks, *Red Sport, Red Tape: The Olympic Games, the Soviet Sports Bureaucracy, and the Cold War, 1952-1980*, 77.

⁷⁴ Elena Zubkova, *Russia After the War: Hopes, Illusions, and Disappointments, 1945-1957*, inglise keelde tõlkinud Hugh Ragsdale, (Armonk, NY and London: M. E. Sharpe, 1998).

Nõukogude Liidu kõrgemad juhid kartsid, et kaotavad kontrolli oma alluvate üle ning vastasid initsiatiivile omapoolsete repressioonide ja takistustega. Bürokraadina sobitub Nikolai Romanov kirjeldatud arengumudelisse hästi.⁷⁵ On selge, et Nõukogude Liidu võistkonna jõudmisel Helsingi olümpiamängudele omas Nikolai Romanov poliitilise isikuna väga olulist rolli. Jossif Stalin ei pruukinud Parksi hinnangul olla spordist sugugi nii palju huvitatud kui näiteks teadusest või ideoloogiast.⁷⁶ Samas on Romanov oma mälestustes kirjutanud, et Stalin oli kirglik maadluse fänn, kes eriti Teise maailmasõja järgsetel aastatel huvitus Nõukogude Liidu sportlaste tulemustest kõigi spordialade rahvusvahelistel võistlustel.⁷⁷

1.5 Nõukoguliku spordi funktsioonid Helsingi olümpiamängude kontekstis

Analüüsisid Nõukogude Liidu riikliku ideoloogia valguses (James Riordani seisukohtadest lähtudes) 1952. aasta Helsingi olümpiamängude ühiskondlikku rolli, võib välja tuua vähemalt kolm tähtsat funktsiooni, mida sündmus Nõukogude Liidu sportlaste ja laiemalt ühiskonna jaoks täitis: rahvusvahelise uhkuse ja prestiiži suurendamine (tiimisisese uhkuse kasvatamine), sotsiaalpoliitiline funktsioon ja välispoliitiline funktsioon.

Helsingi olümpiamängudel osalenud Nõukogude Liidu sportlaste tiimisisese uhkuse kasvatamiseks tegid kommunistlikud funktsionäärid märkimisväärseid jõupingutusi juba mitu kuud varem toimunud ettevalmistuslaagrites. Treeningkogunemistel jaotati päev kahte ossa: esiteks treening ja teiseks töö sportlaste poliitilise ideoloogia ja kultuurilise taseme tõstmiseks. *Treenerid vastutasid sportliku ettevalmistuse eest, aga poliit-töötajate koosseis, kes kollektiivi siseselt tuginesid ustavatele abilistele, poliitinformaatoritele ja nn massikultuurilise töö eest vastutajatele, [...] kindlustasid sportlaste ilmumise ja koormasid neid ajalehtedest saadud informatsiooniga. Aruannetest järelduvalt ületas mõningates laagrites ideoloogilis-poliitiline osa silmatorkavalt treeninguid.*⁷⁸

Koondise liikmeid hoiatati läänemaailma pahede eest. Nii enne Helsingisse sõitu kui ka olümpiakülas Otaniemis, kuhu Nõukogude Liit koos teiste sotsialistliku bloki riikidega majutati, viidi sportlastele läbi ideoloogilisi loenguid. Helsingis võistelnud kergejõustiklane Mihhail Velsvebel meenutab viimast ettevalmistuslaagrit Viiburis: *Siis olid poliitilised õppused. Lauluõppused: Stalin ja Mao Zedong kuulavad meid. [...] Jutud olid umbes nii: seal*

⁷⁵ Jenifer Parks, *Red Sport, Red Tape: The Olympic Games, the Soviet Sports Bureaucracy, and the Cold War, 1952-1980*, 78.

⁷⁶ Samas, 74.

⁷⁷ Николай Романов, *Трудные дороги к Олимпу*, 64.

⁷⁸ Tiit Kuningas, Tiit Lääne, *Olümpiamängude ajalugu III, suvemängud 1948-1964*, 102.

*on kõik võimelised teid agiteerima ja alt vedama. Et te kurat kellegagi ei räägi seal.*⁷⁹ Helsingi olümpiapronks Bruno Junk on kirjeldanud toonaseid sündmusi Erlend Teemägile: *Meid ei häirinud Viiburis üksnes lauluõpetaja. Õpetati ka noa ja kahvliga söömist. Räägiti Soome sisepoliitilisest olukorrast ja maailmapoliitikast. Aeti igasugust plära.*⁸⁰

Otaniemis korraldati koondislastele regulaarselt hommikusi rivistusi. Olümpiavõistluste ajal eksisteeris olümpiakülas avalik tabel, mis andis infot riikide mitteametliku paremusjärjestuse kohta. Senikaua kui Nõukogude Liit püsis esikohal, oli tabel avalikult üleval, olümpiamängude viimastel päevadel suutis aga Ameerika Ühendriikide võistkond punktitalbis Nõukogude Liidust mööduda ja kohe kadus olümpiakülast ka vastav informatsioon.⁸¹

Selgelt väljendus Helsingi olümpiamängude kaudu nõukoguliku spordisüsteemi sotsiaalpoliitiline funktsioon: Nõukogude Liidu koondises võistelnud naissportlaste edukas esinemine pidi olema nii sise- kui välispoliitikas tõestuseks, et Nõukogude Liidus on naiste ühiskondlik roll oluliselt vähem piiratud kui lääneriikides. *Naisterahvad olid alates (Nõukogude Liidu) spordisüsteemi varajastest päevadest mänginud olulist rolli ja rahvusvahelistel võistlustel omandas see tõsiasi lisatähtsuse. See rõhuasetus oli kooskõlas kommunistlike väidetega soolisest võrdsusest Nõukogude Liidus, kuid toimis pärast sõda ka funktsionaalselt väga kasulikult. Kapitalistlikes riikides oli naisterahvaste osalemist tippspordis kesiselt arendatud ja nõukogude inimesed tajusid võimalust võita medaleid ja koguda prestiiži spordialadel, milles Läänemaailm oli nõrk. Nõukogude naissportlaste edu ei peegeldanud siiski Nõukogude Liidus elanud tavaliste naiste igapäevaraskusi.*⁸² Sellest hoolimata inspireerisid nende sportlikud triumfid naisi üle maailma, esitades väljakutseid ning osutudes naiste spordi arengu jaoks võimsaks impulsiks.

⁷⁹ „Mihail Velsvebel, „Meenutused““, lindistanud ja litereerinud Ille Palm, (Tallinn-Tartu: Eesti Spordimuseum, 2006-2007). ESM 2007:98, ESM 2772:13, Fond 4, nimistu 3, s 1, 15.

⁸⁰ Erlend Teemägi, *Helsingi 1952. XV olümpiamängud*, 12.

⁸¹ Jenifer Parks, *Red Sport, Red Tape: The Olympic Games, the Soviet Sports Bureaucracy, and the Cold War, 1952-1980*, 72.

⁸² Robert Edelman, Anke Hilbrenner, Susan Brownell, “Sport Under Communism”, *The Oxford Handbook of the History of Communism*, 604.

Naiste spordi osakaal oli Teise maailmasõja järgselt olümpiamängude programmis väike.⁸³ Rahvusvaheline Olümpiakomitee omas märkimisväärset mõju naiste spordi kontrollimisel ja kujundamisel traditsiooniliste soorollide järgi. Iroonilisel kombel kujunesid Külma sõja aegsed olümpiamängud aga kõige olulisemaks jõuks, mis andis võimalusi naistele suunatud tippspordi võistlusi korraldada.⁸⁴ Sotsialistlike riikide ja Nõukogude Liidu koondistes võistelnud naissportlaste kõrge sportlik tase omas selles kontekstis väga olulist kaalu.

Ametlikel andmetel osales Helsingis 15. kaasaegsetel olümpiamängudel 4925 sportlast, kellest naised oli 518.⁸⁵ 1952. aasta Helsingi olümpiamängudest võtsid osa kokku 69 maa atleedid, kuid osavõtjatest ei saanud tervelt 27 riiki olümpiale mitte ühtegi naissportlast.⁸⁶ Nõukogude Liidu koondises individuaalaladel võistelnud sportlastest moodustasid naisterahvad 28%, võttes arvesse ka võistkonnaalasi, oli naiste osakaal koondises 22%. Ameerika Ühendriikide võistkonnal oli viimane näitaja 20%, samas kui näiteks Hollandi delegatsioonil koguni 53%.⁸⁷ Tuleb tõdeda, et naissportlaste hulga suhtarvult ei kuulunud Nõukogude Liit 1952. aastal esimeste hulka, küll aga pani NSV Liit individuaalaladel välja rohkem naissportlasi kui ükski teine riik (46). Koondise kontole võidetud punktide absoluutarvude võrdluses olid Nõukogude Liidu naissportlased oma konkurentidest mäekõrguselt üle, ületades selle näitajaga Ameerika Ühendriikide resultaati peaaegu kaks korda.⁸⁸ Ükski Eestist pärit naissportlane Helsingi olümpiamängudel ei võistelnud.⁸⁹

Nõukogude Liidu jaoks oli Helsingi olümpiamängude tähtsaimaks eesmärgiks siiski võit riikide mitteametlikus paremusjärjestuses, mis pidi tõestama nõukoguliku spordi üleolekut kogu maailma spordi suhtes (pidi täitma kehakultuuri ja spordi välispoliitilist funktsiooni). Seepärast tuli Üleliidulise Kehakultuuri- ja Spordikomitee juhil Nikolai Nikolajevitš

⁸³ Toome näite kergejõustikuvõistluste programmist: 1920. aastatel aset leidnud katsed naiste võistlusprogrammi laiendada olid lõppenud negatiivselt. 1952. aasta Helsingi olümpiamängudel võistlesid naiskergejõustiklased 9 alal, samal ajal kui meestele oli distsipliin kavas 24.

⁸⁴ Toby C. Rider, Kevin B. Wamsley, "Myth, Heritage and the Olympic Enterprise", *The Palgrave Handbook of Olympic Studies*, 296.

⁸⁵ Tiit Kuningas, Tiit Lääne, *Olümpiamängude ajalugu III, suvemängud 1948-1964*, 82.

⁸⁶ Ernst Jokl, M. J. Karvonen, Jaakko Lihlberg, Aarni Koskela, Leo Noro, *Sports in the Cultural Pattern of the World. A Study of the 1952 Olympic Games at Helsinki*, (Helsingi: Institute of Occupational Health, 1956) 41.

⁸⁷ Samas, 42-44.

⁸⁸ Samas, 42.

⁸⁹ Naisterahvaste hulgas polnud tippспорт meestega võrreldaval tasemel ka iseseisvas Eestis. Aastatel 1920-1936 saavutatud 21 olümpiamedalit võideti Eesti Vabariigile eranditult meessportlaste poolt. Eesti NSV-s hakkas tippспорт oluliselt arenema ka naisterahvaste hulgas. Olümpiamängudel võistlesid Nõukogude Liidu koondises eestlannadest esimestena ujujad Ulvi Indrikson (Voog) ja Eve-Mai Maurer (Uusmees), kes võtsid osa 1960. aasta Rooma olümpiamängudest.

Romanovil anda lubadus, et Nõukogude Liit saavutab Helsingi olümpiamängudel riikide mitteametlikus paremusjärjestuses kokkuvõttes esikoha. Romanov kirjutab oma mälestustes, et saamaks luba sõita rahvusvahelistele võistlustele, pidi ta Stalini nimele saatma spetsiaalse kirja, milles andis võidu osas garantii. Romanovi järgi oli koondise võit oluline justnimelt seepärast, et vastasel juhul hakanuks välismaa kodanlik press muda loopima mitte üksnes Nõukogude sportlaste, vaid laiemalt kogu rahva pihta.⁹⁰

Olulisimat ülesannet ei suutnud koondis kokkuvõttes siiski täita, sest hoolimata märkimisväärsest edust, mis võistluste esimestel päevadel saavutati, pidi Nõukogude Liit riikide paremusjärjestuses rahulduma teise kohaga. Esikoha saavutas suhteliselt napi eduga Ameerika Ühendriikide võistkond.⁹¹ Kuna kahe suurriigi punktiskooride vahe oli piisavalt väike, siis õnnestus Nõukogude spordijuhtidel tulemustega manipuleerida ja nii teatas üleliiduline meedia olümpiamängude lõppedes üksmeelselt, et Nõukogude Liidu ja Ameerika Ühendriikide sportlaste poolt kogutud punktide arv on võrdne (mõlemad teenisid Nõukogude Liidu ametlike allikate järgi 494 kohapunkti). Selline info levis kõigis vastavasisulistes Nõukogude Liidus välja antud olümpiateatmiketes kuni hiigelriigi lõpuni.⁹² Olümpialiikumise uurijad on avaldatud uurimustes siiski tõdenud, et vaatamata ameeriklaste napile paremusele, oli Nõukogude Liidu võistkonna edu väga märkimisväärne ja tegi lääneriigid tulevikku silmas pidades murelikuks.

⁹⁰ Николай Романов, *Трудные дороги к Олимпу*, 57.

⁹¹ Riikide paremusjärjestus selgitati välja kohapunktide aluse, kusjuures igale koondisele töid punkte vaid esikohakohale jõudnud sportlased. Euroopas ja Ameerika Ühendriikides arvestati punkte veidi erinevate süsteemide järgi (esikoha eest arvestati Ameerika süsteemis 10 punkti, Euroopa süsteemi järgi aga 7 punkti), kuid mõlema laias kasutuses olnud süsteemi alusel teenisid ameeriklased kokkuvõttes võidu. Nõukogude Liidu poolt vaadatuna kaotati Ameerika Ühendriikidele Euroopa süsteemi alusel skooriga 487:495 ja Ameerika süsteemi alusel skooriga 611:555,5. Nõukogude Liidu press edastas tulemusi Euroopas kasutusel olnud punktisüsteemi alusel.

⁹² Tiit Kuningas, Tiit Lääne, *Olümpiamängude ajalugu III, suvemängud 1948-1964*, 111-113.

II EESTI NSV JA VÄLISEESTI SPORTLASED NING INSTITUTSIOONID HELSINGI OLÜMPIAMÄNGUDE KONTEKSTIS

2.1 Eestlased Nõukogude Liidu olümpiadelegatsioonis

Nõukogude Liidu delegatsiooni koosseisus võttis Helsingi olümpiamängudest osa 336 sportlast.⁹³ Neile võistlustele sõitis Nõukogude Liidu koondise liikmetena lõpuks 13 Eesti sportlast: maadlejad Johannes Kotkas ja August Englas, kergejõustiklased Mihail Velsvebel, Heino Potter ja Bruno Junk⁹⁴, korvpallurid Joann Lõssov, Ilmar Kullam ja Heino Kruus, ujujad Endel Press ja Endel Edasi, jalgrattur Nikolai Matvejev ning purjetajad Hans Kaasik ja Aarne Aavik (oli Helsingis ka treeneri ülesannetes⁹⁵). Samuti kuulusid delegatsiooni hulka maadluskohtunik Edgar Puusepp, poksikoondise treener Nigul Maatsoo ja massöör Elmar Martin. Rootsi võistkonna koosseisus tegi maadlusturniiril kaasa väliseestlane Edvin Vesterby.

Helsingi olümpiamängudel Nõukogude Liidu esindajatena startinud Eesti sportlastest kuulusid neli Eesti NSV Ametiühingute Vabatahtlikku Spordiseltsi „Kalev“ (Joann Lõssov, Ilmar Kullam, Heino Kruus, Nikolai Matvejev), kolm Üleliidulisse Kehakultuuri- ja Spordiühingusse „Dünamo“ (Johannes Kotkas, Bruno Junk, Endel Edasi) ning üks Üleliidulisse Kehakultuuri Seltsi „Spartak“ (Mihail Velsvebel). August Englas ja Endel Press esindasid sportlastena Nõukogude Armeed.⁹⁶

Viimastel enne Teist maailmasõda toimunud olümpiamängudel, mis peeti 1936. aastal Berliinis, oli osalenud 37 Eesti sportlast⁹⁷ ja selles võrdluses näivad Helsingi olümpiamängud Eesti spordi kontekstis taandarenguna.⁹⁸ Samas oli Eesti NSV Helsingisse lähetatud sportlaste arvu poolest Nõukogude Liidu liiduvabariikide omavahelises võrdluses neljandal kohal, jäädes alla vaid Vene (Moskvas ja Leningradis resideerinud sportlased), Ukraina ja Gruusia

⁹³ Tiit Kuningas, Tiit Lääne, *Olümpiamängude ajalugu III, suvemängud 1948-1964*, 82.

⁹⁴ Nõukogude Liidus välja antud olümpiategmikud ei loe Bruno Junki Eesti NSV sportlaste hulka, sest 1952. aastal elas ta Moskvas ja kuulus Moskva „Dünamo“ koosseisu.

⁹⁵ Борис Хавин, *Всё о советских олимпийцах*, (Moskva: «Физкультура и спорт», 1985), 27.

⁹⁶ Samas, 7-28.

⁹⁷ Tiit Kuningas, Tiit Lääne, *Olümpiamängude ajalugu II, suvemängud 1920-1944*, 354.

⁹⁸ Võrdluse muudab kontrastsemaks asjaolu, et Berliinis võistles kaasa ka Eesti korvpallimeeskond, kuhu kuulus 11 mängijat. Korvpallimeeskond moodustas toonastest koondisest seega pea-aegu kolmandiku.

NSV-le, edestades nii Lätit kui Leedut.⁹⁹ Eesti spordi tase oli 1950. aastate alguses tugev ja üleliidulise koondise treenerid ning spordiametnikud olid sunnitud sellega arvestama. Ühessegi hilisemasse Nõukogude Liidu olümpiakoondisesse ei kuulunud nii palju Eesti sportlasi kui 1952. aasta omasse. Isegi Moskva olümpiamängudel (1980) võistles üleliidulise koondise eest vaid 11 Eesti sportlast.¹⁰⁰

2.2 Nõukogude Liidu olümpiakoondise ettevalmistusse kaasatud Eesti sportlased

NSV Liidu eest võinuks Helsingis võistelda oluliselt rohkem Eesti sportlasi. Ettevalmistuse tegid erinevas ulatuses kaasa veel mitmed Eesti NSV atleedid, keda lõpuks Helsingisse sõitvasse võistkonda ei valitud. Olümpiakoondise kandidaadidena on Eesti spordiloolased nimetanud kergejõustiklasi Erich Veetõusmet, Harry Vallmanni ja Heino Lippu. Arhiivimaterjalide põhjal¹⁰¹ on siinkirjutajal võimalik järeldada, et lisaks Helsingisse sõitnud sportlastele ja Veetõusmele, Vallmannile ning Lipule olid olümpiakandidaadidena koondise treenerite vaateväljas ka purjetajad Eugen Adrik ja Ants-Ivar Raud, maadlejad Helmut Puur ja Elmar Runge, poksijad Raimond Turja ja Hillar Loskit, viievõistleja Hillar Müür ning ujuja Anne Reintam. Ettevalmistaval perioodil viibisid koondise treeningkogunemistel veel ujumistreenerid Kristjan Arusoo ja Peet Soosaar ning on võimalik, et kaaluti võimlemiskohtuniku Harri Ermi kaasamist Helsingisse sõitvasse delegatsiooni.

Ettevalmistus Helsingi olümpiamängudeks algas mõnede Nõukogude Liidu koondislaste jaoks juba 1951. aasta novembris, enamikel aladel korraldati treeningkogunemisi siiski 1952. aasta jaanuarist.¹⁰² NSV Liidu Ministrite Nõukogu määruse projektis (kinnitatud 9.02.1952) „Sportlaste ettevalmistamine nende osavõtuks XV olümpiamängudest Helsingis“ sisaldunud punkt kaks nägi ette olümpiavõistkondade kogunemiste organiseerimist alates 15.01.1952.¹⁰³ Venemaa Riikliku Sotsiaalpoliitilise Ajaloo Arhiivi spetsialistide Marina Astahova ja Ljubmila Košeljova poolt käesoleva aasta alguses publitseeritud Helsingi olümpiamänge

⁹⁹ Борис Хавин, *Всё о советских олимпийцах*, 6.

Havini olümpiaentsüklopeedia andmetel osales Helsingi olümpiamängudel 9 Eesti NSV, 6 Leedu NSV ja 3 Läti NSV sportlast. Havin on liiduvabariikide võrdlemisel arvestanud neid sportlasi, kes realselt Helsingis startisid ja kes elasid alaliselt antud liiduvabariigis. Seetõttu ei lähe näiteks Eesti NSV puhul arvesse Heino Potter, Aarne Aavik, Hans Kaasik ja Bruno Junk.

¹⁰⁰ Tiit Lääne, *Eesti sportlased olümpiamängudel. Ateena 1896-Peking 2008*, (Tallinn: Tiit Lääne ja OÜ Kadmirell, 2009), 256.

¹⁰¹ „Eesti NSV Ministrite Nõukogu juures asuva Riikliku Kehakultuuri- ja Spordikomitee esimehe käskkirjad“, ERA.R-30.3.

¹⁰² Erlend Teemägi, *Helsingi 1952. XV olümpiamängud*, 11.

¹⁰³ Tiit Kuningas, Tiit Lääne, *Olümpiamängude ajalugu III, suvemängud 1948-1964*, 101-102.

puudutavate parteidokumentide hulgas sisaldub Üleliidulise Kehakultuuri- ja Spordikomitee esimehe Nikolai Romanovi kiri ÜK(b)P Keskkomitee sekretärile Georgi Malenkovile (dateeritud 24. novembril 1951), mille järgi treeningkogunemisi sooviti läbi viia juba 15. detsembrist 1951, seega täpselt kuu aega varasemast kui hilisema määruse alusel.¹⁰⁴ Romanovi mälestuste põhjal kaasati koondise ettevalmistusse 900 olümpiakandidaati, kellest umbes 300 olid moskvalased.¹⁰⁵ Need arvud leiavad kinnitust ka arhiivimaterjalide kaudu.¹⁰⁶ Kuna kogu protsessi koordineeris Üleliiduline Kehakultuuri- ja Spordikomitee eesotsas Romanoviga, siis lähtus Eesti NSV Riiklik Kehakultuuri- ja Spordikomitee täielikult Romanovi korraldustest. Olümpiamängude ettevalmistusperioodil finantseeriti Eesti NSV sportlaste lähetamised üleliidulistesse treeninglaagritesse üldjuhul Üleliidulise Kehakultuuri- ja Spordikomitee vahenditest. Suure tõenäosusega rahastas üleliiduline komitee sarnaselt ka teiste liiduvabariikide sportlaste lähetusi. Samas leidub Eesti NSV dokumentide põhjal erandeid, näiteks 14. aprillil kohaliku kehakultuuri- ja spordikomitee poolt välja antud korralduses maadlejate lähetamise kohta Sotši tehti lähetuse finantseerimise kindlustamine ülesandeks ENSV Riikliku Kehakultuuri- ja Spordikomitee finants-plaaniosakonnale ja raamatupidamisele.¹⁰⁷

Eesti Riigiarhiivis säilitatavad Eesti NSV Riikliku Kehakultuuri- ja Spordikomitee esimehe käskkirjade toimikud pakuvad dokumentaalset informatsiooni sellest, millal Eesti NSV sportlased üleliidulistes treeninglaagrites viibisid. Eesti NSV Kehakultuuri- ja Spordikomitee juht oli aastatel 1949-1953 Aleksei Šiškin (1922-1998). Eesti Vabariigis üles kasvanud Šiškin lõpetas 1941. aastal Tallinna vene gümnaasiumi ning 1947. aastal Kõrgema Parteikooli. Teise maailmasõja ajal teenis ta Punaarmee koosseisus ja võitles Eesti Laskurkorpuses.¹⁰⁸ Kehakultuuri- ja Spordikomitee esimehe aseesimehe ametikohta täitis Helsingi olümpiamängude ettevalmistaval perioodil Pavel Kalabin.¹⁰⁹

¹⁰⁴ Марина Астахова, Людмила Кошелева, «Дебют СССР на XV Олимпийских играх: кто принимал решение об участии», 70.

¹⁰⁵ Николай Романов, *Трудные дороги к Олимпу*, 147.

¹⁰⁶ Марина Астахова, Людмила Кошелева, «Дебют СССР на XV Олимпийских играх: кто принимал решение об участии», 70.

¹⁰⁷ Eesti NSV Ministrite Nõukogu juures asuva Riikliku Kehakultuuri- ja Spordikomitee esimehe käskkirjade toimikud. 01.03.1952-30.04.1952. ERA.R-30.3.194, 152.

¹⁰⁸ *Eesti spordi biograafilise leksikon. 3. täiendatud ja parandatud trükk*, 887.

¹⁰⁹ 1953. aastal sai Pavel Kalabinist Aleksei Šiškini järglane ENSV Riikliku Kehakultuuri- ja Spordikomitee esimehe toolil.

Tuginedes Eesti NSV Riikliku Kehakultuuri- ja Spordikomitee esimehe käskkirjade toimikutele¹¹⁰, osutab uurimistöö autor, et Üleliidulise Kehakultuuri- ja Spordikomitee otsusega lähetati Helsingi olümpiamängude ettevalmistusperioodil üleliidulistele treeningkogunemistele järgmised Eesti NSV sportlased:

- 1) Maadleja Helmut Puur – 8. jaanuaril Moskvasse, 14. aprillil Sotši.
- 2) Maadleja Elmar Runge – 8. jaanuaril Moskvasse, 14. aprillil Sotši.
- 3) Maadleja August Englas – 12. jaanuaril Moskvasse, 14. aprillil Sotši.
- 4) Poksija Raimond Turja – 14. jaanuaril Moskvasse.
- 5) Poksija Hillar Loskit – 14. jaanuaril Moskvasse.
- 6) Kergejõustiklane Charles Vallmann – 19. jaanuaril Leningradi.
- 7) Kergejõustiklane Harry Vallmann – 19. jaanuaril Leningradi.
- 8) Jalgrattur Nikolai Matvejev – 21. jaanuaril Moskvasse.
- 9) Korvpallur Joann Lössov – 30. jaanuaril Moskvasse, 4. mail Sotši, 19. juunil Kaunasesse ja 22. juunil Leningradi.
- 10) Korvpallur Ilmar Kullam – 30. jaanuaril Moskvasse, 4. mail Sotši, 19. juunil Kaunasesse ja 22. juunil Leningradi.
- 11) Korvpallur Heino Kruus – 30. jaanuaril Moskvasse, 4. mail Sotši, 19. juunil Leningradi.
- 12) Maadleja Johannes Kotkas – 14. veebruaril Moskvasse, 14. aprillil Sotši.
- 13) Kergejõustiklane Erich Veetõusme – 4. veebruaril Leningradi.
- 14) Purjetaja Eugen Adrik – 1. märtsiks Riiga.
- 15) Purjetaja Ants-Ivar Raud – 1. märtsiks Riiga.
- 16) Purjetaja Hans Kaasik – 1. märtsiks Riiga.
- 17) Viievõistleja Hillar Müür – 4. märtsil Moskvasse.
- 18) Ujuja Endel Edasi – 4. mail Kiievisse.
- 19) Ujuja Endel Press – 4. mail Kiievisse.
- 20) Ujuja Anne Reintam – 4. mail Kiievisse.

¹¹⁰ Eesti NSV Ministrite Nõukogu juures asuva Riikliku Kehakultuuri- ja Spordikomitee esimehe käskkirjade toimikud. 02.01.1952-29.02.1952. ERA.R-30.3.193, 11, 19, 21, 46, 48, 68, 95, 113, 144. Eesti NSV Ministrite Nõukogu juures asuva Riikliku Kehakultuuri- ja Spordikomitee esimehe käskkirjade toimikud. 01.03.1952-30.04.1952. ERA.R-30.3.194, 6, 28, 137, 152, 212. Eesti NSV Ministrite Nõukogu juures asuva Riikliku Kehakultuuri- ja Spordikomitee esimehe käskkirjade toimikud. 04.05.1952-30.06.1952. ERA.R-30.3.195, 24, 136.

Treeneritena viibisid treeningkogunemistel maadluses Edgar Puusepp (lähetati 8. jaanuaril Moskvasse ja 14. aprillil Sotši¹¹¹), poksis Nigul Maatsoo (lähetati 14. jaanuaril Moskvasse¹¹²), ujumises Kristjan Arusoo (komandeeriti 14. märtsil Moskvasse¹¹³ ja 4. mail Kiievisse¹¹⁴) ja Peet Soosaar (12. mail Kiievisse¹¹⁵). Samuti lähetati 8. aprillil Moskvasse poksikohtunik Bernhard Salong¹¹⁶. 12. juulil sõitsid korralduse alusel Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide pealinna veel võimlemiskohtunik Harri Erm ja massöör Elmar Martin.¹¹⁷

Paraku ei kajasta Eesti NSV Kehakultuuri- ja Spordikomitee esimehe käskkirjades leiduv informatsioon täielikult Eesti NSV sportlaste osalemist olümpia-eelsetel üleliidulistel treeningkogunemistel. Näiteks on teada, et kindlasti osalesid ettevalmistuslaagri(te)s ka kergejõustiklased Mihail Velsvebel ja Heino Lipp, kelle nimed aga dokumentides ei esine. Küll saab kindlalt öelda, et olümpiakandidaate oli Eesti sportlaste hulgas oluliselt rohkem kui lõplikke sõitjaid ja üleliidulisse treeningtöösse kaasati mitmeid eestlastest treenereid ning spordiametnikke, kes Helsingisse lõpuks ei sõitnud.

2.3 Eestlastest pagulassportlaste olümpiamängudel osalemise võimalustest

Teise maailmasõja järgsetel olümpiamängudel püsis mõnda aega teravalt päevakorral küsimus pagulassportlaste võimalikust osalemisest. Kuna sõja käigus olid kodumaalt sunnitud lahkuma paljud eestlased, puudutas see probleem väga otseselt ka eestlastest pagulassportlasi.

1948. aasta Londoni suveolümpiamängude ajal toimusid Saksamaal lausa mitmed nii-öelda protestimängud, millest Eesti sportlased osa võtsid. *Augusti alguspäevadel 1948 kogunesid baltlased ja idaeurooplased Nürnbergi oma protestiolümpiale. Peamiselt osalesid need, kes asusid veel Saksamaal põgenikelaagris. Nürnbergi protestiolümpial startisid eestlased, lätlased, leedulased, poolakad, ungarlased, tšehhid, slovakiid, jugoslaavlased, ukrainlased jmt väiksemate rahvusgruppide esindajad. Protestimängud leidsid Euroopa ajakirjanduses*

¹¹¹ Eesti NSV Ministrite Nõukogu juures asuva Riikliku Kehakultuuri- ja Spordikomitee esimehe käskkirjade toimikud. 02.01.1952-29.02.1952. ERA.R-30.3.193, 21.

¹¹² Eesti NSV Ministrite Nõukogu juures asuva Riikliku Kehakultuuri- ja Spordikomitee esimehe käskkirjade toimikud. 01.03.1952-30.04.1952. ERA.R-30.3.194, 28.

¹¹³ Samas, 212.

¹¹⁴ Eesti NSV Ministrite Nõukogu juures asuva Riikliku Kehakultuuri- ja Spordikomitee esimehe käskkirjade toimikud. 04.05.1952-30.06.1952. ERA.R-30.3.195, 24.

¹¹⁵ Eesti NSV Ministrite Nõukogu juures asuva Riikliku Kehakultuuri- ja Spordikomitee esimehe käskkirjade toimikud. 01.03.1952-30.04.1952. ERA.R-30.3.194, 137.

¹¹⁶ Eesti NSV Ministrite Nõukogu juures asuva Riikliku Kehakultuuri- ja Spordikomitee esimehe käskkirjade toimikud. 01.03.1952-30.04.1952. ERA.R-30.3.194, 137.

¹¹⁷ Eesti NSV Ministrite Nõukogu juures asuva Riikliku Kehakultuuri- ja Spordikomitee esimehe käskkirjade toimikud. 01.07.1952-01.09.1952. ERA.R-30.3.196, 35.

küllaltki laialdast tähelepanu. Uudiseid mängudelt edastasid Šveitsi, Austria, Prantsusmaa, Saksamaa jt riikide väljaanded ning isegi uudisteagentuur Reuter. [...] Saksamaal leidis augustis 1948 aset veel teinegi protestiolümpia. See toimus Hamburgis ja märksa tagasihoidlikumalt. 1200 elanikuga Zoo põgenikelaagris osalesid protestiolümpial kuus rahvust. [...] Kui Nürnbergis võisteldi korralikul staadionil rohkearvulise publiku ees, siis Hamburgis kasutati jooksurajana pikemaid ja laiemaid barakkidevahelisi teid.¹¹⁸

Eesti spordiloolased Tiit Kuningas ja Tiit Lääne kirjutavad oma ülevaatlikus olümpiaentsüklopeedias, et Balti pagulassportlaste probleem kerkis eriti teravalt esile 1950. aastal seoses Brüsselis toimunud kergejõustiku Euroopa meistrivõistlustega. Kuningas ja Lääne nendivad, et kuigi nii Rahvusvaheline Olümpiakomitee (ROK) kui ka Rahvusvaheline Kergejõustikuliit (IAAF) olid Teise maailmasõja järgsetel aastatel Eesti oma liikmesriikide nimekirjast vaikselt kõrvale lükanud, eksisteeris Eesti neis organisatsioonides *de jure* endiselt edasi. *19. juulil 1950 saatis Eesti Sportlaste Koondis Inglismaal oma keskjuhatuse kaudu IAAFile järelepärimise, miks on Eesti kustutatud organisatsiooni nimekirjast ja kas on pagulastel võimalik uuesti astuda selle liikmeks. 6. augustil saabus vastus IAAFi presidendilt lord Burghleylt, kes kahetsusega tunnistas, et eesti sportlastel puudub võimalus EMil startimiseks, kuna põhikirja järgi on see õigus vaid IAAFi liikmesriikidel ja iga sportlane saab esindada ainult selle riigi värve, kelle kodanik ta on.¹¹⁹*

Kuningas ja Lääne tõdevad, et pagulastest eesti sportlaste ainsaks reaalseks võimaluseks vaba maailma spordiliikumises osaleda oli võistelda uue elukohamaa koondises. Pagulaste viimane katse olümpiamängudele Eesti eest võistleva minna tehti Kuninga ja Lääne andmetel just 1952. aasta Helsingi olümpiamängude eel. Et aga Rahvusvaheline Olümpiakomitee oli tunnustanud 1951. aasta mais Nõukogude Liidu Olümpiakomiteed ka Eesti territooriumi rahvusliku olümpiakomiteena, siis ignoreeris Rahvusvaheline Olümpiakomitee pagulaste soove. Niimoodi läks Rahvusvaheline Olümpiakomitee Eesti uurijate hinnangul vastuollu oma põhikirjaga, *tunnustades uue riigi olümpiakomiteed, kelle territooriumil eksisteerisid samal ajal edasi kolme riigi olümpiakomiteed.* „Olümpiamängude ajalugu III“ lisab, et *tegelikkuses eksisteeris Eesti (ja ka teiste Balti riikide) olümpiakomitee de jure kuni oma*

¹¹⁸ Tiit Kuningas, Tiit Lääne, *Olümpiamängude ajalugu III, suvemängud 1948-1964*, 18.

¹¹⁹ Samas, 120.

viimase liikme surmani. Ning viimane lahkuja Eesti olümpiakomiteest oli Karl Selter, kes suri 31. jaanuaril 1958.¹²⁰

Richard Espy kirjutab, et Avery Brundage'i ametiajal Rahvusvahelise Olümpiakomitee presidendina¹²¹ tekitasid sportlastest Teise maailmasõja põgenikud sõjajärgsetest suhetest tulenevalt probleeme. Sportlased, kes olid enne sõda olümpiamängudel võistelnud, kuid hiljem kodakondsust vahetanud, ROKi reeglite järgi mängudel võistelda ei tohtinud. Sarnaselt ei lubatud sportlasel osaleda juhul, kui ta polnud riigi kodanik ja ei kuulunud riigi spordiorganisatsioonidesse. *Põgenikud soovisid erilist vabastust või muudatust reeglites. Nad tahtsid osaleda kui sportlased, kui üksikisikud olümpialipu all, või mis tahes võimalikul viisil. ROK ei lubanud neil osaleda. [...] On selge, et ei lugenud mitte sportlane, vaid organisatsioon.*¹²²

Olümpiaharta 45. punkt käsitleb olümpiamängudel osalemise reeglistikku. *Et olla kõlblik olümpiamängudel osalemiseks, peab võistleja täielikult nõustuma Olümpiahartaga, samuti asjassepuutuva rahvusvahelise föderatsiooni reeglitega, mis on ROK-i poolt heaks kiidetud. Ta peab olema üles antud oma rahvusliku olümpiakomitee poolt.*¹²³ 46. punkt käsitleb võistlejate kodakondsust: *Iga olümpiamängudel võistleja peab olema teda üles andva rahvusliku olümpiakomitee maa kodanik.*¹²⁴

Wisconsini Ülikooli ajaloolane, emeriitprofessor Alfred Erich Senn publitseeris oma 1999. aastal ilmunud raamatus „Power, Politics and the Olympic Games“ Rahvusvahelise Olümpiakomitee kantsleri Otto Mayeri ametliku kirja tollasele Rahvusvahelise Olümpiakomitee Euroopa Nõukogu liikmele Tufton Beamish'ile. Dokument pärineb Illinois' Ülikooli juures asuvast Avery Brundage'i isiklikust arhiivist. Mayeri kiri on dateeritud 2. septembriga 1952, seega on see saadetud umbes kuu pärast Helsingi olümpiamängude lõppu. Rahvusvahelise Olümpiakomitee seisukohad kajastuvad selles üsna üheselt. *On täiesti selge, et meie harta (olümpiaharta) esimene põhimõtteline printsiip on, et olümpiamängud toimuvad iga nelja aasta tagant ja koguvad kokku kõigi rahvaste amatöörid. Kui võtta seda reeglit arvesse, jõuate järelduseni, et me räägime amatööridest, kes on osa mingist rahvast. Niimoodi end väljendades me peame silmas, et sportlane, selleks et võtta olümpiamängudest*

¹²⁰ Samas, 120-121.

¹²¹ Avery Brundage oli ROKi president aastatel 1952-1972.

¹²² Richard Espy, *The Politics of the Olympic Games*, 168-169.

¹²³ *Olümpiaharta*, (Tallinn: Eesti Olümpiakomitee, 1995), 56.

¹²⁴ Samas, 57.

osa, peab olema mingi rahvusliku spordiorganisatsiooni liige, kusjuures ta peab olema ka selle sama riigi kodanik. Kahjuks ei vasta see tegelikkusele kohtunike ja pagulassportlaste puhul.¹²⁵

2.4 Tallinn Helsingi olümpiamängude ettevalmistuskeskusena

Järgnevas on käesoleva töö autor tuginenud Nõukogude Liidu Ministrite Nõukogu juures asuva Üleliidulise Kehakultuuri- ja Spordikomitee käskkirjale nr. 625 (välja antud 18. juulil 1952).¹²⁶

Viimane olümpiamängudeks valmistumise etapp viidi läbi 1952. aasta juunis viies Nõukogude Liidu linnas: Moskvas, Kiievis, Leningradis, Viiburis ja Tallinnas. Moskvas valmistusid jalgpallurid, jahilaskjad, vettehüppajad, aerutajad, sõudjad, jalgratturid ja viievõistlejad. Kiievis treenisid enne olümpiamänge ujujad, veepallurid ning kuni 16. juunini ka kergejõustiklased. Viiburis viidi läbi kergejõustiklaste (alates 19. juunist), võimlejate, maadlejate, poksijate, tõstjate, laskjate, vehklejate ja ratsutajate viimane ettevalmistus. Leningradis toimus korvpallurite treeningkogunemine. Purjetajate viimase olümpiaettevalmistuse asukohaks oli Tallinn ja kuni 20. juunini toimus Eesti NSV pealinnas ka Nõukogude Liidu korvpallikoondise laager.

Kui Moskva, Leningradi ja Viiburi ettevalmistuslaagrite kõrgeimaks vastutavaks isikuks oli Üleliidulise Kehakultuuri- ja Spordikomitee juht Nikolai Romanov isiklikult, siis Kiievis koordineeris treeningkogunemisi Aleksandr Šelepini ja Tallinnas Vladimir Semitšastnõi. Nii Šelepini kui Semitšastnõi olid 1952. aastal ametis Üleliidulise Leninliku Kommunistliku Noorsooühingu sekretäridena. Hiljem juhtisid nad teineteise järel NSV Liidu Ministrite Nõukogu juures asunud Riikliku Julgeoleku Komiteed (KGB).

Purjetajate viimane ettevalmistuslaager toimus Tallinnas, sest nii pidid Nõukogude Liidu koondislased saama parima pildi mereoludest, mis valitsesid olümpiamängude ajal Soome lahe teisel kaldal. Seda sündmust on olümpiamängude entsüklopeedias käsitletud ka Tiit Lääne ja Tiit Kuningas: *Purjetajad läbisid kogunemiste viimase osa Baltikumis: Lätis treeniti Riia lähel, majutusega hotellis Dzintars, Eestis aga Soome lähel, režiimiga piirivalve*

¹²⁵ Alfred Erich Senn, *Power, Politics and the Olympic Games*, 80.

¹²⁶ Nõukogude Liidu Ministrite Nõukogu juures asuva Üleliidulise Kehakultuuri- ja Spordikomitee käskkiri nr. 625. „Nõukogude Liidu sportlaste ettevalmistamisest olümpiamängudest osavõtuks.“ Üleliidulise Kehakultuuri- ja Spordikomitee esimehe käskkirjad. 03.04.1952-30.06.1952. ERA.R-30.3.190, 201-210. Saabus Tallinna ENSV Riiklikku Kehakultuuri- ja Spordikomiteesse 24. juunil 1952.

asukohas Pirital ja tingimustes, mis lähedased (otseses ja kaudses mõttes) teisel pool nähtamatut veepiiri asuva olümpia võistluspaigaga. [...] Purjetajate treeningud viidi läbi sõjalaevade saatel: äkki viib reeturlik tuul piiritult isamaad armastavaid kodanikke vaenlase vetesse. Et ära hoida õnnetust, oli Nõukogude Eesti kaitseministri käskkirja alusel treeningute aeg ja osavõtjate koosseis rangelt limiteeritud: väljumine avamerele ei olnud mitte kõigile lubatud.¹²⁷ Eesti NSV julgeolekuminister Valentin Moskalenko läks turvameetmete rakendamisega lausa niivõrd kaugele, et veespordiosakonna ülem Nikolai Adamovitš oli sunnitud pöörduma Riiklikku Kehakultuuri- ja Spordikomiteesse. Adamovitši seisukoht oli, et Moskalenko selline poliitika kahjustab tunduvalt treeningprotsessi.¹²⁸

Nikolai Romanovi poolt allkirjastatud käskkirjas oli ka punkt, et mitmetel spordialadel tuleb treeninglaagri viimastel päevadel läbi viia katsevõistlused. Korvpalluritele organiseeriti Tallinnas ja Leningradis kohtumised linnade meeskondadega. Nende kohtumiste korraldamise eest vastutas seltsimees Mjakinkov. Purjetajate kontrollvõistlused pidid toimuma 20.-25. juunini Tallinnas ja need tuli läbi viia tugevamate osavõtul ning olümpiaprogrammi alusel, kusjuures vastutavaks isikuks oli üleliidulise purjespordi treeninglaagri ülem seltsimees Kovalenko (üks purjetamiskoondise treeneritest Helsingi olümpiamängudel). Erinevalt paljudest teistest aladest ei kaasatud purjetajate ettevalmistusse rahvademokraatiamaade sportlasi, vaid mõõduvõtmised toimusid ainult Nõukogude atleetide vahel.¹²⁹ Pärast treeninglaagri lõppemist (27. juunil 1952) lennutati seltsimees Kovalenko Aleksei Šiškini käskkirja alusel Moskvasse.¹³⁰

30. juunil allkirjastas Šiškin veel ühe käskkirja, mille alusel pidi üleliidulise purjespordi treening-õppelaagri ülema abi Aarne Aavik ENSV Riikliku Spordikomitee Purjespordi osakonnale (Helmut Vilule) üle andma kõik ärasaadetavate (olümpiamängudele saadetavate) purjejahtide komplekti mittekuuluvad esemed ja materjalid.¹³¹ See dokument annab tunnistust tõsiasiast, et Tallinnas toimunud üleliidulise ettevalmistuslaagri käigus kasutati väga palju kohaliku purjespordiosakonna varustust. Arvestades, et Nõukogude Liidu purjetamiskoondise

¹²⁷ Tiit Kuningas, Tiit Lääne, *Olümpiamängude ajalugu III, suvemängud 1948-1964*, 104-105.

¹²⁸ Samas, 105.

¹²⁹ Nõukogude Liidu Ministrite Nõukogu juures asuva Üleliidulise Kehakultuuri- ja Spordikomitee käskkiri nr. 625. „Nõukogude Liidu sportlaste ettevalmistamisest olümpiamängudest osavõtuks.“ Üleliidulise Kehakultuuri- ja Spordikomitee esimehe käskkirjad. 03.04.1952-30.06.1952. ERA.R-30.3.190, 205-210.

¹³⁰ Eesti NSV Ministrite Nõukogu juures asuva Riikliku Kehakultuuri- ja Spordikomitee esimehe käskkirjade toimikud. 04.05.1952-30.06.1952. ERA.R-30.3.195, 173.

¹³¹ Samas, 187-188.

käsituses olnud tehnika oli konkurentidega võrreldes niigi kesine, on selge, et kasutati kõiki võimalusi selle täiendamiseks.

2.5 Eesti sportlaste tulemused Helsingi olümpiamängudel

1952. aasta Helsingi suveolümpiamängudel võitsid Eesti sportlased kokku viis medalit. Kreeka-rooma maadlusturniiril tuli raskekaalus olümpiavõitjaks ja teenis kuldmedali Johannes Kotkas. Nõukogude Liidu korvpallimeeskonna koosseisus mängisid Joann Lõssov (koondise kapten), Ilmar Kullam ja Heino Kruus, kes kaotasid finaalkohtumise Ameerika Ühendriikide vastu, kuid said kaela hõbemedalid. Kergejõustiklane Bruno Junk võitis pronksise autasu 10 km käimisevõistlustel.

Kotkas alistas kõik oma viis vastast. Kui esimeses ringis sai ta Luksemburgi maadlejalt A. Baarendse'lt loobumisvõidu, siis edasi tuli neli kiiret seljavõitu: rootslane B. Fahlkvist (võit tuli 2 minuti ja 40 sekundiga), itaallane G. Fantoni (3.41), soomlane T. Kovanen (2.43) ning finaaliveestane tšehh J. Růžička (4.32) said kiiresti alistatud.¹³² Johannes Kotkase sooritus oli mitmete asjatundjate hinnangul üks Helsingi olümpiamängude võimsamaid.

Nõukogude Liidu korvpallikoondis (Joann Lõssov, Ilmar Kullam ja Heino Kruus) võitis korvpallivõistluste alagrupis Bulgaaria 74:46, Soome 47:35 ja Mehhiko 71:62. Vahegrupis kaotati USA-le 58:86, kuid võideti Brasiiliat 54:49 ja Tšiilit 78:60. Poolfinaalis saadi raske võit Uruguay üle tulemusega 61:57. Finaalis kohtuti uuesti Ameerika Ühendriikide koondisega, turniiri tunnustatud favoriidiga. Kui esimesel poolajal oli mäng veel võrdne ja Nõukogude Liit selle lõppedes taga vaid kahe punktiga (15:17), siis mängu lõpuks oli ameeriklaste üleolek selgem ja finaaltulemuseks jäi 25:36 Nõukogude Liidu poolt vaadatuna.¹³³

Bruno Junk tuli Helsingi olümpiamängude käimisevõistlustel 23 sportlase konkurentsis lõpuks kolmandale kohale. Eelvõistlustel püstitas ta ajaga 45.05,8 olümpiarekordi ja sattus seetõttu kohtunike kõrgendatud tähelepanu alla. Finaalis Junki sooritus kohtunikelt varakult saadud hoiatuse tõttu enam nii veenev ei olnud ning ta lõpetas pronksmedali positsioonil, kusjuures aeg oli nõrgem kui eelvõistlustel (45.41,0).¹³⁴

¹³² Tiit Lääne, *Eesti sportlased olümpiamängudel. Ateena 1896-Peking 2008*, 103.

¹³³ Tiit Kuningas, Tiit Lääne, *Olümpiamängude ajalugu III, suvemängud 1948-1964*, 156-157.

¹³⁴ Samas, 143-144.

August Englas oli vabamaadlusturniiril kehakaalus kuni 87 kg lõpuks neljas. Kuigi Englas alustas turniiri hästi, võites kolm esimest vastast, tähendasid kaotused kahes viimases voorus, et olümpiamedalit võita ei õnnestunud.¹³⁵ Mihail Velsvebel pääses 1500 meetri jooksus oma eeljooksust edasi, kuid poolfinaalis jõudis ta finišisse 11. kohaga, mis tähendas ajaga 3.52,6 kokkuvõttes olümpiamängude 18. kohta.¹³⁶ Uujatest oli edukam Endel Edasi, jõudes 100 meetri vabaujumises poolfinaali ning saades ajaga 59,8 selles ujumises 7. koha (kokkuvõttes 18.-19. koht).¹³⁷ Endel Press pidi 1500 vabaujumises ajaga 20.11,7 leppima 27. positsiooniga.¹³⁸ Jalgrattur Nikolai Matvejev võistles Nõukogude Liidu meeskonna koosseisus kaasa 4000 meetri meeskondlikus jälitussõidus, kus NSV Liidu esindus ei suutnud eelsõidus enamast ajast 5.00,1, mistõttu edasi ei pääsetud ja jäädi kokkuvõttes 14. kohale.¹³⁹ Kergejõustiklasel Heino Potteril jäi 4x400 meetri jooksus soojendusel saadud vigastuse tõttu lõpuks võistlemata.¹⁴⁰ Purjetajad Aarne Aavik ja Hans Kaasik olid algusest peale delegatsioonis varuvõistlejatena ning Helsingis starti ei pääsenud.¹⁴¹

2.6 Olümpiasportlaste vastuvõtmine kodumaal

Helsingi olümpiamängudest osa võtnud Nõukogude sportlastele suurejoonelist vastuvõttu ei korraldatud. Nikolai Romanov meenutab oma memuaarides: *Delegatsiooni pidulikku vastuvõttu Helsingist naasmisel ei toimunud. Sportlased suundusid pärast võistluste lõppu koju. Ainult võitjad jäid kuni olümpiamängude lõppemiseni kohale ja sõitsid Helsingist välja erirongiga. Seda, et erivastuvõttu ei toimu, said võistlejad teada juba Leningradis, kui leningradlastel kästi koju jääda. Moskvas olid erirongil vastas ainult mõned spordikomitee töötajad ja saabunute sugulased. Kuidagi vaikselt ja märkamatu, ilma sellistel puhkudel tavapärase vaimustuse ja innuta läksid moskvalased kiiresti laiali. Teistest linnadest pärit olümpialastele olid juba muretsatud piletid rongidele ja lennukitele, mis sõitsid välja samal päeval või järgmisel hommikul. Paljud võistlejad sõitsid otse Leningradi vaksalist lennujaama. Selles oli rõõmu vähe, kuid tulevikku silmas pidades oli see õpetlik moment.*¹⁴² Helsingi olümpiavõitja Johannes Kotkas ei mäleta erilisel sooja vastuvõttu ka Tallinna

¹³⁵ Tiit Lääne, *Eesti sportlased olümpiamängudel. Ateena 1896-Peking 2008*, 109-110.

¹³⁶ Samas, 71.

¹³⁷ Tiit Kuningas, Tiit Lääne, *Olümpiamängude ajalugu III, suvemängud 1948-1964*, 190.

¹³⁸ Samas, 192.

¹³⁹ Samas, 130.

¹⁴⁰ Samas, 141.

¹⁴¹ Samas, 88.

¹⁴² Николай Романов, *Трудные дороги к Олимпу*, 285.

saabumisel: *Tulin Leningradist rongiga. Käsu korras oli rahvast vastu aetud, puhuti puhkpille, lausuti mõned sõnad.*¹⁴³

Eesti NSV Riikliku Kehakultuuri- ja Spordikomitee käskkirjadest selgub, et Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi korraldusel kogunesid Tallinnas 8.-10. augustini NSV Liidu koondvõistkondade koosseisus XV Rahvusvahelistel Olümpiamängudel esinenud Eesti NSV sportlased. Selleks puhuks lähetati Tartust Tallinna ka korvpallur Ilmar Kullam.¹⁴⁴ Kogunemise sisuline eesmärk pole uurimustöö autorile teada. Seda ei kajasta ka Ülemnõukogu Presiidiumi koosolekute protokollid.

Tuleb siiski märkida, et Tallinna võimuorganid pidasid vajalikuks korraldada spetsiaalne kohtumisõhtu Helsingi olümpiamängudel osalenute ja rahva vahel. 22. augusti „Noorte Hääles“ ilmus teade „Kohtumisõhtu olümpiamängudest osavõtjatega“. Ajaleht kirjutas: *Arvestades noorte suurt huvi olümpiamängude vastu, korraldavad ELKNÜ Tallinna Linnakomitee ja Tallinna Linna Kehakultuuri- ja Spordikomitee kommunistlike noorte ja noorte kohtumisõhtu XV olümpiamängudest osavõtjatega. Kohtumisõhtul esineb olümpiamängudel klassikalises maadluses raskekaalus kuldmedali võitnud NSV Liidu teeneline meistersportlane Johannes Kotkas, NSV Liidu korvpalli koondmeeskonna kapten J. Lõssov, XV olümpiamängude kohtunike kolleegiumi liige Nigul Maatsoo ja teised. Üritus viidi läbi Kadrioru kontsertväljakul ja sissepääs oli kõigile vaba.*¹⁴⁵ Joann Lõssovi sõnul korraldati selliseid sportlaste esinemisi ka varem, näiteks 1947. aasta korvpalli Euroopa meistrivõistluste järel.¹⁴⁶

¹⁴³ *Johannes Kotkas*, koostanud Tiit Lääne, (Tallinn: Neinar Seli, 2005), 117-118.

¹⁴⁴ Eesti NSV Ministrite Nõukogu juures asuva Riikliku Kehakultuuri- ja Spordikomitee esimehe käskkirjade toimikud. 01.07.1952-01.09.1952. ERA.R-30.3.196, 154.

¹⁴⁵ „Kohtumisõhtu olümpiamängudest osavõtjatega“, *Noorte Hääle*, 22.08.1952, 4.

¹⁴⁶ Joann Lõssov, Paavo Kivine, *Elu on mäng*, (Tallinn: Olympia, 1998), 58.

III HELSINGI OLÜMPIAMÄNGUD EESTI NSV JA VÄLIS-EESTI MEEDIAS

3.1 Eesti NSV ja väliseesti meediaväljundid 1952. aastal

Helsingi olümpiamängude kajastamine läänelikus ja nõukogude ajakirjanduses oli suuresti erinev. Kuna 1952. aastal ei tehtud olümpiamängudelt teleülekandeid¹⁴⁷, olid olulisteks uudistekanaliteks raadio ning kirjutav press. Eesti Nõukogude Sotsialistliku Vabariigi territooriumil jõudsid teated Helsingi olümpiamängudest avalikku ruumi kohaliku publitsistika ja Eesti Raadio teadete kaudu. Tänapäevaste olümpiareportaažidega pole uuritava sündmuse kajastamine kindlasti võrreldav. Siinsed eestlased võisid informatsiooni saada ainult kohalike meediakanalite kaudu, tõsi, Põhja-Eestis kuulda olnud Soome raadio pakkus operatiivsemaid olümpiateateid.

ENSV kohalikud ajalehed ja väliseestlaste initsiatiivil ilmunud perioodika väljaspool Nõukogude Liitu ning selle Ida-Euroopa satelliitriike on tänu heale kättesaadavusele põhjalikult võrreldavad.

Antud uurimustöö kontekstis on autor analüüsinud viie Eesti NSV territooriumil ilmunud päevalehe Helsingi olümpiamängude rubriiki. Vaatluse all on järgmised väljaanded: Ajaleht „Rahva Hää!“ (EKP KK häälekandja), ajaleht „Noorte Hää!“ (ELKNÜ KK häälekandja), venekeelsele lugejaskonnale suunatud ajaleht «Советская Эстония» (EKP KK häälekandja), ajaleht „Õhtuleht“ (EK(b)P Tallinna Linnakomitee ja Tallinna Linna Tööraha Saadikute Nõukogu Täitevkomitee häälekandja) ning ajaleht „Edasi“ (EKP Tartu Linnakomitee, Tartu Rajoonikomitee, Tartu Linna Rahvasaadikute Nõukogu ja Tartu Rajooni Rahvasaadikute Nõukogu häälekandja).

1952. aastal ilmunud väliseesti väljaannetest on uurimustöö autorile kättesaadavad olnud Stockholmis ilmunud „Stockholms-Tidningen Eestlasele“, „Välis-Eesti“ ja „Eesti Teataja“, Toronto väljaanded „Võitleja“ ning „Vaba Eestlane“, New York’is ilmunud „Vaba Eesti Sõna“ ja Austraaliasse emigreerunud eestlaste perioodiline väljaanne „Meie Kodu“. Väliseesti spordielust raamatu kirjutanud Tiit Lääne tõdeb, et väliseesti spordiajakirjanduse üldpilt polnud sugugi kurvamaiguline. *Eestikeelsed väljaanded, mis hakkasid paguluses ilmuma*

¹⁴⁷ Garry Whannel, „The Rings and the Box: Television Spectacle and the Olympics“, *The Palgrave Handbook of Olympic Studies*, 263.

vahetult pärast sõda, käsitlesid ka sporti. Nii oli see Saksamaal ja Rootsis. Hiljem juba teisteski eestlaste elukohamaades.¹⁴⁸

Kui Nõukogude Eesti meedia keskendus Nõukogude Liidu koondise üldisele käekäigule ja kohalike koondislaste esinemist sisuliselt ei valgustanudki, siis välisest väljaanded suunasid oma teraviku justnimelt Nõukogude Liidu olümpiakoondises osalenud Eesti sportlastele. Helsingi olümpiamängude esimestel päevadel toimusid Eesti NSV-s riiklikus plaanis väga olulised sündmused (ENSV 12. aastapäev, üleliiduline kehakultuurlaste päev) ning seetõttu olid olümpiamängud kohaliku meedia fookusest väljas.

3.2 Spordiajakirjanduse ülesanded Nõukogude Liidus

Tiiu Kreegipuu toob oma magistritöös välja nõukoguliku ajakirjanduse põhilise eesmärgi, mis tugineb Vladimir Lenini kogutud teostes avaldatud seisukohale: *ajakirjandus pole mitte üksnes kollektiivne propagandist ja kollektiivne agitaator, vaid ka kollektiivne organisator.*¹⁴⁹ Kreegipuu tõdeb, et *propagandisti ja agitaatorina oodati ajakirjanduselt inimeste harimist kommunistlikus vaimus, partei ideoloogia levitamist ning nõukogude inimeste kasvatamist lojaalseteks Nõukogude kodanikeks.*¹⁵⁰ Kreegipuu analüüsib Eesti kultuurielu sovetiseerimist ajakirjanduse näitel: *Esmaseks, kõige otsesemaks, kiiresti ja kindlalt tegutsevaks ideoloogiliste rünnakute relvaks said teabelevivahendid eesotsas trükiajakirjandusega. Ajakirjandus, eriti ajalehed ja ajakirjad, tehti nõukogulikuks propagandarelvaks, ajakirjanduse kaudu hakati nõukogustama Eesti kultuurielu, suruma seda üleliiduliselt kehtivate sisuliste piirangute ja reeglite ning institutsioonide võrgustiku raamidesse.*¹⁵¹

Nõukogude Liidus ilmunud perioodikale määrati kehakultuuri ja spordi propageerimisel tähtis ülesanne. Kasvavat põlvkonda tuli harida õiges vaimus. Nõukogude ajakirjanike ametlik retoorika oli, et *iga uus (sportlik) võit on võit Nõukogude ühiskondlikule korrale ja sotsialistlikule spordisüsteemile; see pakub ümberlükkamatut tõde sotsialistliku kultuuri*

¹⁴⁸ Tiit Lääne, *Välis-Eesti spordielu 1940-1991*, (Tallinn: Tiit Lääne ja Maalehe Raamat, 2000), 350.

¹⁴⁹ Tiiu Kreegipuu, *The ambivalent role of Estonian press in implementation of the Soviet totalitarian project*, doctoral thesis, supervisors Epp Lauk, Tõnu-Andrus Tannberg, (Tartu: Tartu University Press, 2011), 28.

¹⁵⁰ Samas.

¹⁵¹ Tiiu Kreegipuu, „Eesti kultuurielu sovetiseerimine: nõukogude kultuuripoliitika eesmärgid ja institutsionaalne raamistik aastatel 1944-1954“, *Eesti NSV aastatel 1940-1953. Sovetiseerimise mehhanismid ja tagajärjed Nõukogude Liidu ja Ida-Euroopa arengute kontekstis*, koostanud Tõnu Tannberg, (Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, 2007), 354.

üleolekust alla käiva kapitalistlike riikide kultuuri üle.¹⁵² Päevalehtede sporti kajastava osa maht oli selgelt limiteeritud, avaldati kõige populaarsemate spordialade Nõukogude Liidu meistrivõistluste tulemusi ning kajastati Nõukogude sportlaste võite rahvusvahelistel võistlustel. Spordiuudiste vähesust üldpressis korvas perioodiline erialakirjandus.¹⁵³

Teisel pool Soome lahte toimunud suveolümpia kajastamine oli üleliidulise tähtsusega küsimus ja seetõttu ei tahtnud Üleliidulise Ministrite Nõukogu juures asuva Kehakultuuri- ja Spordikomitee esimees Nikolai Romanov mingisuguseid riske võtta. Georgi Malenkovile adresseeritud kirjas (dateeritud 30. aprillil 1952) mainib ta muuhulgas: *Saladuse säilimise huvides ja ära hoidmaks mõnede materjalide avalikuks tulemist, mis on seotud Nõukogude sportlaste ettevalmistumisega mängudeks, palume Teil anda TASSi¹⁵⁴ juhtkonnale juhiseid (sm N. Palgunov) selles, et igasugune informatsioon rahvusvahelistel teemadel ilmuks pressis ja raadios ainult kooskõlastatuna propaganda- ja agitatsiooniosakonnaga.*¹⁵⁵

3.3 Eesti Raadio Helsingi olümpiamängude kajastajana

Nõukoguliku ringhäälingu peamiste põhimõtete tõttu oli vabariiklik ja regionaalne raadio kehvemal positsioonil kui üleliiduline raadio. *Ükski üleliiduliste implikatsioonidega lugu – ja praktikas tähendas see enam-vähem iga tähtsat uudist ning tingimata kõike, millel oli rahvusvaheline mõõde – ei saanud vabariiklikus raadiojaamas eetrisse minna enne, kui Üleliiduline Raadio selle avaldanud oli.*¹⁵⁶ Seetõttu on selge, et Eesti Raadio operatiivsust nõukogude kord pärssis. Ka rahvusvahelisi spordisündmusi kajastati 1950. aastatel üleliiduliste korralduste kohaselt. Eesti Raadio tööd juhtis käsitletaval perioodil 1949. aastal loodud Raadioinformatsiooni Komitee, mis allus Ministrite Nõukogule.¹⁵⁷

Allikmaterjalide vähesuse tõttu on võimatu põhjalikumalt analüüsida, mil määral kajastusid Helsingi olümpiamängud Eesti NSV raadioprogrammis ja kui oluline rõhk pandi

¹⁵² Alfred Erich Senn, *Power, Politics and the Olympic Games*, 90.

¹⁵³ N. Norman Shneidman, *The Soviet Road to Olympus*, 48.

¹⁵⁴ TASS (ТАСС - Телеграфное агентство Советского Союза) oli Nõukogude Liidu riiklik uudisteagentuur, mis omas nii riikliku tähtsusega sise- kui ka välisuudiste hankimisel ja levitamisel monopoli.

¹⁵⁵ Марина Астахова, Людмила Кошелева, «Дебют СССР на XV Олимпийских играх: кто принимал решение об участии», 73. Tiit Kuningas, Tiit Lääne, *Olümpiamängude ajalugu III, suvemängud 1948-1964*, 98.

¹⁵⁶ Kristin Roth-Ey, *Moscow prime time: how the Soviet Union built the media empire that lost the cultural Cold War*, (New York: Cornell University, 2011), 160.

¹⁵⁷ *Eesti Raadio. Esimesed 70*, koostanud Vello Lään, (Tallinn-Tartu: Eesti Raadio, 1996), 200.

uudislugudes Eesti sportlastele. Rootsisis talletatud kokkuvõtete põhjal¹⁵⁸ võib väita, et olümpiamängud jäid üldises raadioprogrammis väga tagasihoidlikule kohale. Sündmustest Helsingis räägiti tõenäoliselt spordiuudiste ning võib-olla ka välisuudiste rubriikides, kuid täpsemad andmed rubriikide sisu kohta puuduvad. Olümpiamängude ajal jäid olümpia uudised ka raadios selgelt kohalike sporditeadete varju. Sisukokkuvõtete järgi on näiteks üleliidulised ja Eesti NSV maleuudised saanud palju rohkem eetriaega.

Helsingi olümpiamängud jõudsid 1952. aasta juulikuu jooksul väljaspool päevauudiste konteksti radioeetrisse siiski vähemalt ühel korral. Nimelt käsitles 27. juulil eetrisse läinud 15-minutiline „Saade võõrsil viibivatele eestlastele“ nädala sündmuste kokkuvõtet tehes ka teisel pool Soome lahte toimunud spordisündmust. Allikas kirjutab: *Helsingis toimuvatel olümpiamängudel on senise kokkuvõtte järele esikohal N. Liidu sportlased... / Eestlastest on olnud edukad 10 km käimises noor sportlane Bruno Junk, 1.500 meetri jooksus Mihhail Velsveebel, maadluses Kotkas ja Englas. Korvpallimeeskonnas mängivad kaasa Kullam ja Lõssov.*¹⁵⁹ Muus osas õige info hulgas torkab silma, et Nõukogude Liidu korvpallimeeskonnas mänginud eestlastest pole ära mainitud Heino Kruusi. Jääb küsimuseks, kas saate autorid tegid seda teadmatusest või mõnel teisel põhjusel.

3.4 Helsingi olümpiamängude kajastamise põhijooned Eesti NSV päevalehtedes

Erlend Teemägi teeb Helsingi mängude olümpia raamatus kokkuvõtte Eesti ajakirjanduse võimetusest 1952. aasta tingimustes spordisündmust omapoolse pilgu läbi kajastada. *Ajakirjandus [...] võis lahe taga toimuvaid olümpiamänge valgustada üksnes TASS-i interpretatsioonis.*¹⁶⁰ Teemägi leiab, et kohaliku perioodika vähene tähelepanu Eesti NSV sportlastele on seletatav Nõukogude Liidu sisepoliitikaga, mis ülistas piiritult sotsialistlikku korda ja võitles natsionalismi-ilmingute vastu. *Eesti ajaleht ei võinud eestlastest olümpiakangelastele pühendada ridagi rohkem või rasvasemalt kui suure vennasrahva esindajaile, pigem vastupidi.*¹⁶¹

Teated Nõukogude Liidu koondises võistlevatest eestlastest jäid enne olümpiamängude algust kohalikus pressis olematuteks. Nõukogude Liidu koondise koosseis oli varjatud

¹⁵⁸ Eesti raadio saated. Kokkuvõtted päevauudistest, ülevaadetest vabariiklikust ajakirjandusest jt. saadetest. TÜR KHO, F 151, s. 274.

¹⁵⁹ Samas, 1111.

¹⁶⁰ Erlend Teemägi, *Helsingi 1952. XV olümpiamängud*, 5.

¹⁶¹ Samas, 6.

informatsioon, mida sarnaselt Eesti NSV väljaannetele ei avalikustatud ka üleliidulistes teadetes. TASS-i ametlik informatsioon Helsingi olümpiamängudest hakkas Eesti NSV väljaannetes ilmuma juulikuu keskel, kusjuures 12. juulil avaldasid „Õhtuleht“, „Rahva Hääl“, „Noorte Hääl“ ja «Советская Эстония» üksmeelselt teate pealkirjaga „Nõukogude sportlaste osavõtust XV rahvusvahelistest olümpiamängudest“, mille allikaks oli justnimelt TASS.¹⁶²

Olümpiamängude ajal avaldasid Eesti NSV päevalehed (välja arvatud „Õhtuleht“, mida käsitletakse uurimustöös eraldi) väga üksmeelselt TASS-i ametlikke teateid. Helsingi olümpiamänge kajastavad kirjutised on kõigis väljaannetes pealkirjastatud ühtmoodi, kirjutiste tekst, väikesi keelelisi nüansse arvestamata, on eranditult sama. 17. juulist 5. augustini ilmusid olümpiateated eranditult igas päevalehtede numbris, enamasti olid need kajastatud eraldiseisvas Helsingi olümpiamängude rubriigis. Eesti avalikkusse jõudsid resultaadid ja võistluste kokkuvõtted mõningase viivitusega, tulemused kajastusid päev või kaks pärast võistluste reaalselt toimumist. Kuna olümpiamängude ajal piirdutigi TASS-i teadete omapoolse avaldamisega, pole ükski Eesti NSV ajaleht operatiivselt avaldanud informatsiooni isegi mitte raskekaallase Johannes Kotkase kuldmedalivõidust Helsingi olümpiamängude kreeka-rooma maadlusturniiril. 2008. aastal tagantjärele ilmunud „Eesti spordi aastaraamat 1950-1955“ tõdeb, et *raskekaallase Johannes Kotka ülekaalukas kuldmedalivõit kreeka-rooma maadluses jäi meie ajakirjanduses erilise vastukajata, nagu ka korvpallurite Lössovi, Kullami ja Kruusi hõbe- ning käija Jungi pronksmedal.*¹⁶³

Eesti sportlaste võistlemist on TASS-i ametlikes raportites kajastatud väga fragmentaarselt. Üldse mainis TASS olümpiamängude ajal oma raportites kolme Eesti sportlast: maadlejaid August Englasi ja Johannes Kotkasi ning kergejõustiklast Bruno Junki. Englase ja Kotkase puhul tõi TASS välja sportlaste hea alguse maadlusturniiril. Hilisemad matsid, mille tagajärjel Englas saavutas neljanda koha ja Kotkas olümpiavõitjaks tuli, ei ole kajastamist leidnud. Bruno Junk on TASS-i tähelepanu osaliseks saanud 10 km käimisvõistluste

¹⁶² „Nõukogude sportlaste osavõtust XV rahvusvahelistest olümpiamängudest“, *Õhtuleht*, 12.07.1952, 5. „Nõukogude sportlaste osavõtust XV rahvusvahelistest olümpiamängudest“, *Rahva Hääl*, 12.07.1952, 4. „Nõukogude sportlaste osavõtust XV rahvusvahelistest olümpiamängudest“, *Noorte Hääl*, 12.07.1952, 3. «Об изучении советских спортсменов в XV международных олимпийских играх», *Советская Эстония*, 12.07.1952, 4.

¹⁶³ Juhan Maidlo, „1950-1955. Aastast aastasse“, *Eesti spordi aastaraamat 1950-1955*, koostanud Rein Järva, Juhan Maidlo, Erlend Teemägi, (Tartu: Eesti Spordiajaloo Selts, 2008), 11.

kvalifikatsioonivõistluste kaudu, sest püstitas justnimelt eelvõistlustel uue olümpiarekordi.¹⁶⁴ Hilisema finaalvõistluse tulemusena võitis Junk pronksmedali, ent TASS-i raportid seda ära ei märkinud. „Noorte Hää!“ oli ainus Eesti NSV päevaleht, mis avaldas eestlasest Junkist sel puhul foto.¹⁶⁵

Nõukogude Liidu võistkonna koosseisus võistelnud teiste Eesti sportlaste kohta TASS-i teadetest informatsiooni ei leia. Märkimist väärib fakt, et Helsingis teise koha saavutanud Nõukogude Liidu korvpallimeeskonna mängijatest sai tähelepanu osaliseks vaid grusiinlasest keskmängija Otar Korkia, samal ajal kui Baltikumi korvpallurite suurt panust meeskonna edusse TASS-i raportites ei tõdetud (meeskonna koosseisu kuulunud 14 mängijast pärinesid 8 Balti liiduvabariikidest, nende hulgas Eesti NSV sportlased Joann Lõssov, Ilmar Kullam ja Heino Kruus).¹⁶⁶

Valdavalt kajastasid Eesti NSV ajalehtedes ilmunud TASSi teated Nõukogude Liidu sportlaste medalivõite, seega pole üllatuslik, et näiteks 1500 meetri jooksu poolfinalist Mihhail Velsvebel või 100 meetri vabaujumises 18. kohta jaganud Endel Edasi üleliidulises kontekstis leheruumi ei väärinud. Nõukogude Liidu politiseeritud meedia teenis selgelt eesmärki, kujundada oma kodanikes teadmist, et Nõukogude sportlased on maailma parimad. Ka neljas koht oli selles plaanis tihtipeale ebapiisavaks soorituseks. Jossif Stalini jaoks oli isegi teine koht Nõukogude Liidu jaoks löök ja valitsuse diskrediteerimine.¹⁶⁷ Samas ei saa väita, et TASS poleks kajastanud neid võistlusi, kus Nõukogude sportlased esimesi kohti ei saavutanud. Näiteks jalgpallivõistlustel langes Nõukogude liidu meeskond konkurentsist välja juba teises ringis, ent sellest hoolimata käsitleti ka turniiri edasist käiku kuni finaalini välja. Kergejõustikuvõistluste kümnevõistluses saavutas Nõukogude Liidu sportlane Vladimir Volkov neljanda koha ja TASS ei varjanud, et kolm medalit läksid kõik Ameerika Ühendriikide sportlastele.¹⁶⁸

¹⁶⁴ „Nõukogude spordi triumf“, *Rahva Hää!*, 25.07.1952, 4. „Nõukogude sportlaste uued hiilgavad saavutused“, *Noorte Hää!*, 25.07.1952, 4. „Nõukogude spordi triumf“, *Edasi*, 26.07.1952, 4.

¹⁶⁵ „Rahvusvahelistel olümpiamängudel“, *Noorte Hää!*, 30.07.1952, 4.

¹⁶⁶ G. Gubins, *Hollow Glory. Baltic Athletes on Soviet Olympic Teams*, (Stockholm: Latvian National Foundation, 1979), 7.

¹⁶⁷ Николай Николаевич Романов, *Трудные дороги к Олимпу*, 64.

¹⁶⁸ „XV rahvusvahelised olümpiamängud“, *Rahva Hää!*, 29.07.1952, 4. „Galina Zõbina maailmarekord“, *Noorte Hää!*, 29.07.1952, 4. „XV rahvusvahelised olümpiamängud“, *Õhtuleht*, 29.07.1952, 3. „XV rahvusvahelised olümpiamängud“, *Edasi*, 30.07.1952, 4.

Lisaks sportlikele resultaatile ja võistluste kirjeldustele tõusevad Eesti NSV ajakirjanduses esile veel mitmed Helsingi olümpiamängudega seotud teemad: välismaise pressiga kiitvad hinnangud Nõukogude Liidu sportlastele, kohtunike tegevus olümpiamängudel (mida Nõukogude Liidu spordijuhid hindasid ebastabiilseks ja kohati väga halval tasemel olevaks), Hiina Rahvavabariigi sportlaste võimalik osavõtt Helsingi olümpiamängudest ja Nõukogude Liidu esikoht riikide mitteametlikus paremusjärjestuses.

3.5 Helsingi olümpiamängud päevalehes „Õhtuleht“ ja Jüri Randviiru vallandamine

Mitmed Eesti spordiloolased on esile tõstnud fakti, et tsenseeritud ajakirjanduse tingimustes TASSi raportitele täiendust otsinud „Õhtulehe“ ajakirjanik Jüri Randviir võeti olümpiamängude tulemuste omapoolse interpreteerimise tõttu ametipostilt maha. Teemägi leiab, et väliskanalitest olümpiatulemusi hankinud Eesti ajakirjanikke koguni karistati, näiteks vallandati *Õhtulehest päevapealt Jüri Randviir*.¹⁶⁹ Randviiru vallandamist käsitleb ka Juhan Maidlo: *Kui ajalehed ja raadio piirdusid sõnakuulelikult TASSi napsõnalise informatsiooni edastamisega, siis Õhtulehes spordiveerge toimetanud Jüri Randviir pakkus lugejaile üsna värsket, Soome raadiost kuulnud teavet. Niisugune julgustükk läks mehele maksma töökoha ja töi kaasa kirjutamiskeelu*.¹⁷⁰ Tuleb siiski märkida, et ükski Eesti spordiloolane pole Randviiru vallandamist arhiiviallikate põhjal tõestanud.

Arhiivimaterjalid heidavad juhtumile valgust ja tõestavad üheselt, et Jüri Randviir vallandati tööpoolest ajalehe „Õhtuleht“ kehakultuuri- ja spordiosakonna toimetaja ametikohalt, põhjuseks poliitilised vead Helsingi olümpiamängude ülevaadete koostamisel. „Õhtulehe“ toimetaja asetäitja Ellmanni 1952. aasta 25. juunil Tallinnas koostatud käskkirjas seisab: *Vabastan 25. juulist 1952. a „Õhtulehe“ kehakultuuri- ja spordiosakonna juhataja ajutise kt. kohalt Jüri Aleksandri p. Randviiru poliitiliste vigade eest, mis esinesid tema poolt koostatud Helsingi olümpiaadi informatsioonis ja mis ilmusid 21. ja 22. juuli s. a. „Õhtulehtedes“*. Avaldan „Õhtulehe“ kirjanduse- ja kunstiosakonna kirjanduslikule töölisele Rein Jakobi p. Vellend'ile valju noomituse selle eest, et tema täites ajutiselt toimetuse vastutava sekretäri asetäitja ülesandeid, suhtus oma ülesannetesse hooletult, mistõttu pääses 22. juuli

¹⁶⁹ Erlend Teemägi, *Helsingi 1952. XV olümpiamängud*, 12.

¹⁷⁰ Juhan Maidlo, „1950-1955. Aastast aastasse“, *Eesti spordi aastaraamat 1950-1955*, 11.

„Õhtulehte“ jämedate poliitiliste vigadega informatsioon Helsingi Olümpiaadi kohta.¹⁷¹ Alles kaks kuud varem, 24. mail 1952 oli „Õhtulehe“ toimetaja Uiga andnud välja käskkirja, millega määras Jüri Randviiru alates 28. maist „Õhtulehe“ kehakultuuri- ja spordiosakonna juhataja ajutiseks kohusetäitjaks.¹⁷² Seega oli „Õhtulehe“ toimetuse usaldus Randviiru kui ajakirjaniku vastu enne Helsingi olümpiamänge kindlasti suur.

Kõrgemal parteitasandil arutati „Õhtulehe“ olümpiarubriigi sisu tegelikult juba kolm päeva enne seda, kui „Õhtulehe“ toimetus Randviiru vallandas, sest 22. juulil 1952 toimunud Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee Büroo istungi protokollis sisaldub punkt *Olümpiamängude ebaõigest valgustamisest ajalehe „Õhtuleht“ poolt.*¹⁷³ Protokollis 19. punktis otsustas EK(b)P Keskkomitee Büroo *teha Eestimaa K(b)P Tallinna Linnakomiteele ülesandeks läbi arutada rahvusvaheliste olümpiamängude ebaõige valgustamise faktid ajalehe „Õhtuleht“ poolt (21. ja 22. juuli numbrites) ning võtta süüdlased vastutusele.*¹⁷⁴ Teatavasti oli „Õhtuleht“ EK(b)P Tallinna Linnakomitee ja Tallinna Linna Tööraha Saadikute Nõukogu Täitevkomitee ametlik häälekandja ja seetõttu delegeeris KK Büroo probleemi lahendamise just Tallinna Linnakomiteele.

Juhtivad parteilased tegutsesid operatiivselt. 23. juulil muutus „Õhtulehe“ olümpiarubriik oma ülesehituselt väga olulisel määral.¹⁷⁵ Väljaande 23. juulil ilmunud numbris kasutati võistluste kajastamisel esmakordselt TASSi materjale, samas kui „Rahva Hääle“, „Edasi“, „Noorte Hääle“ ja «Советская Эстония» Helsingi olümpiamängude rubriigid tuginesid juba 19. juulist alates ainult TASSi materjalidele. Edaspidi oli ka „Õhtulehe“ Helsingi olümpiamängude rubriik äravahetamiseni sarnane teiste Eesti NSV päevalehtede omadega.

Võtame lähema vaatluse alla „Õhtulehes“ 1952. aasta 21. ja 22. juulil ilmunud Helsingi olümpiamängude rubriigi. Võrreldes uudislugusid teiste Eesti NSV-s ilmunud päevalehtede samades numbrites avaldatud olümpiarubriikidega märkame erinevusi, mis tänapäeval võivad esmapilgul tunduda vaid kosmeetilistena:

¹⁷¹ EKP Keskkomitee Kirjastus. Toimetajate käskkirjad. Noorte Hääle 02.01.1952-26.12.1952. ERAF.9104.1.505, 57. Arhiivisäilike pealkirjastamisel on tehtud viga. Nimelt on vahetusse läinud ajalehtede „Noorte Hääle“ ja „Õhtuleht“ toimetajate käskkirjade toimikute pealkirjad.

¹⁷² EKP Keskkomitee Kirjastus. Toimetajate käskkirjad. Noorte Hääle 02.01.1952-26.12.1952. ERAF.9104.1.505, 40.

¹⁷³ *EKP KK Büroo istungite regestid. I. 1940-1954*, koostanud Tõnu Tannberg, toimetanud Velly Roots, (Tartu: Tõnu Tannberg ja Rahvusarhiiv, 2006), 509. EK(b)P KK Büroo koosoleku protokoll. 22. juuli 1952. ERAF.1.4.1384.

¹⁷⁴ EK(b)P KK Büroo koosoleku protokoll. 22. juuli 1952. ERAF.1.4.1384, 70.

¹⁷⁵ „Nõukogude võimlejate hiilgav võit“, *Õhtuleht*, 24.07.1952, 3.

1) Võistlusalad ja tulemused, mida samadel päevadel teistes väljaannetes kajastatakse ning esitatakse, erinevad osaliselt „Õhtulehe“ poolt kajastatud võistlusaladest ja -tulemustest. Näiteks on „Õhtuleht“ võimlemisvõistluste resultaadid avaldanud operatiivsemalt kui teised Eesti NSV päevalehed, mis kasutasid TASSi materjale.

2) „Õhtulehe“ spordiveergudel kajastuvad detailsed kergejõustikuvõistluste eelvõistluste protokollid, mida pole esitatud üheski teises Eesti NSV väljaandes. Esimene taoline ilmus juba 18. juulil.

3) Vormistuslikus plaanis kasutatakse „Õhtulehes“ veidi moodsamat lahendust, võistluste resultaadid on esitatud loetavamalt. Paljude võistlusalade puhul on välja toodud esikuuik, samas kui TASS piirdus enamasti esikolmikuga ja mõnikord nimetas ära vaid parima Nõukogude Liidu koondislase antud spordialal.

4) Teadetes sisalduv keelekasutus on „Õhtulehes“ märgatavalt vabam ja moodsam, kusjuures toimetaja on selgelt väljendanud ka oma isiklikke seisukohti. Silma hakkavad ideoloogilises plaanis ohtlikud laused:

*Kolmandana selgusid võitjad meeste kõrgushüppes. Tulemused näitasid, et sellel alal pole USA sportlastest veel jagu saadud.*¹⁷⁶

*Täpsed andmed ülejäänud alade kohta polnud eile hilisõhtuks veel selgunud. Kindel on aga see, et NSV Liidu võimlejad saavutasid sellisel määral medaleid ja punkte, mis vähemalt tasakaalustab eilset USA kergejõustiklaste edu üldises paremusjärjestuses.*¹⁷⁷

*Vaatamata sellele, et suurem osa eilsetel kergejõustikuvõistlustel lõppenud aladest olid n. ö. „USA alad“, esinesid nõukogude sportlased hästi.*¹⁷⁸

3.6 Olümpiamängude järelkaja Eesti NSV päevalehtedes

Pärast olümpiamängude lõppu ei avaldanud ükski Eesti NSV suurem päevaleht teadet selle kohta, millal saavad Helsingi olümpiamängudel võistelnud sportlased Eestisse tagasi. *See, millal Eesti olümpialased koju naasevad, polnud teada isegi spordikomiteel, rääkimata üldsusest.*¹⁷⁹ 8. augustil ilmus „Õhtulehes“ siiski teade Johannes Kotkase saabumisest

¹⁷⁶ „Nõukogude sportlaste edukas start Helsingis“, *Õhtuleht*, 21.07.1952, 6.

¹⁷⁷ „Nõukogude võimlejad võitsid“, *Õhtuleht*, 22.07.1952, 3.

¹⁷⁸ „Võistlused kergejõustikus“, *Õhtuleht*, 22.07.1952, 3.

¹⁷⁹ Juhan Maidlo, „1950-1955. Aastast aastasse“, *Eesti spordi aastaraamat 1950-1955*, 11.

Tallinnasse.¹⁸⁰ Päev hiljem avaldasid informatsiooni Kotka naasmisest ka „Rahva Hääl“ ja „Noorte Hääl“.¹⁸¹ «Советская Эстония» informatsiooni ei avaldanud. „Noorte Hääl“ kirjutas oma teates veel, et neil päevil saabusid Helsingist XV olümpiamängudelt Eesti NSV-sse tagasi Eesti NSV sportlased I. Kullam, J. Lõssov, H. Kruus, E. Press, N. Matvejev jt, kes võistlesid NSV Liidu koondvõistkondade koosseisus.¹⁸² „Noorte Hääl“ tundubki olevat kõigist päevalehtedest kõige „Eesti-meelsem“, sest nii olümpiamängude ajal kui järel avaldati Eesti olümpiasportlaste kohta teiste päevalehtedega võrdluses märkimisväärses ulatuses rohkem infot. See päädis 22. augustil ainult „Noorte Hääle“ kaudu avalikkusse jõudnud teatega olümpiamängudel osalenud Eesti NSV sportlaste avaliku esinemise kohta.¹⁸³

Eesti NSV ajakirjanduses ilmus olümpiamängude järel paar kokkuvõtvat üllitist, mis ei interpreteerinud mitte TASS-i kaudu avaldatud informatsiooni, vaid pigem väljendasid autorite seisukohti ja isiklike kogemusi seoses toimunud suurvõistlustega. 1. septembril, pea-aegu kuu pärast olümpiamängude lõppu, avaldas „Õhtuleht“ maadlustreeneri ja -kohtuniku, Helsingis viibinud Edgar Puusepa mahuka artikli „Rahu ja sõpruse idee võit“.¹⁸⁴ Artikkel annab Nõukogude Liidu võistkonna esinemisele positiivse hinnangu ning kritiseerib kohtunike tegevust olümpiamängudel. Kriitika õigusmõistjate suhtes oli Nõukogude Liidu olümpiadelegatsiooni ametlik retoorika, millega rõhutati, et kohtunikud eelistasid Helsingis selgelt kodanlike maade sportlasi ja käitusid ebaõiglaselt Nõukogude Liidu ning sotsialismimaade võistlejate suhtes. Eesti sportlastest märgib Puusepp ära Englase, Kotkase ja Junki. „Noorte Hääl“ ilmutas oma kolmes augustikuu numbris Nõukogude Liidu koondislase ja Helsingi olümpiamängudel hõbemedali võitnud takistusjooksja Vladimir Kazantsevi mõtted, mis avaldati pealkirja all „Mõeldes kodumaale“.¹⁸⁵ Seegi lugu kannab poliitilist varjundit ja halvustab kodanlikku spordisüsteemi, avaldades küll lugupidamist mitmete Ameerika Ühendriikide sportlasete suhtes.

¹⁸⁰ H. Liiv, „Olümpiavõitja saabus“, *Õhtuleht*, 8.08.1952, 1.

¹⁸¹ „Saabus olümpiavõitja“, *Rahva Hääl*, 9.08.1952, 3. „Olümpiavõitja Johannes Kotkas saabus Tallinna“, *Noorte Hääl*, 9.08.1952, 3.

¹⁸² „Olümpiavõitja Johannes Kotkas saabus Tallinna“, *Noorte Hääl*, 9.08.1952, 3.

¹⁸³ „Kohtumisõhtu olümpiamängudest osavõtjatega“, *Noorte Hääl*, 22.08.1952, 4.

¹⁸⁴ E. Puusepp, „Rahu ja sõpruse idee võit“, *Õhtuleht*, 1.09.1952, 3.

¹⁸⁵ V. Kazantsev, „Mõeldes kodumaale“, *Noorte Hääl*, 20.08.1952, 4. V. Kazantsev, „Mõeldes kodumaale“, *Noorte Hääl*, 21.08.1952, 4. V. Kazantsev, „Mõeldes kodumaale“, *Noorte Hääl*, 22.08.1952, 4.

3.7 Helsingi olümpiamängud muus Eesti NSV perioodikas

Eesti NSV vabariiklikest publitsistilistest väljaannetest käsitlesid Helsingi olümpiamänge ka ajaleht „Säde“ ja ajakiri „Kehakultuur“. Ajaleht „Säde“ oli Eestimaa Leninliku Kommunistliku Noorsooühingu Keskkomitee ja Tallinna Linnakomitee häälekandja, mis alates 1952. aasta aprillist ilmus kaks korda nädalas. „Kehakultuur“ (Eesti NSV Kehakultuuri- ja Spordikomitee häälekandja) oli 1952. aastal ainsaks regulaarselt ilmunud spordiväljaandeks Eesti NSV-s.

Lasteleht „Säde“ ei kajastanud olümpiamänge niivõrd suures mahus kui päevalehed, osaliselt on see põhjendatav lehe väiksema ilmumistihedusega. Spordiuudiste osakaal oli väljaandes märkimisväärselt suur, kusjuures autorite hulgas olid mitmed tuntud Eesti sporditegelased. Alates 23. juulist 1952 sisaldas „Säde“ iga number ka olümpiamängude rubriiki. Rubriik ilmus järjepidevalt kuni augusti keskpaigani. Erinevalt päevalehtedest pole „Säde“ üks-tühele avaldanud TASS-i teateid, vaid neid on oluliselt lühendatud. Kogu tekstiline informatsioon on edasi antud jutu vormis, võistluste protokolle pole ära trükitud. Teadete juures avaldatud fotode allikaks on siiski märgitud TASS. „Säde“ keskendub pea täielikult Nõukogude Liidu sportlastele, ehkki ära on nimetatud ka tšehhist pikamaajooksja Emil Zatopeki saavutused kergejõustikuvõistlustel. Eesti NSV sportlastest on olümpiamängude kontekstis mainitud vaid maadlejat Johannes Kotkast, kusjuures jällegi ei pühenda ajaleht Kotkase kuldmedalivõidule mitte ühtegi rida. Pärast olümpiamängude lõppu ilmusid läbi mitme numbriga rubriigis „Olümpiamängude võitjad“ persoonilood Helsingis edukalt võistelnud Nõukogude sportlastest. Ühtegi Eesti sportlast luubi alla ei võetud, lugude keskmes olid kuulitõukaja Galina Zõbina¹⁸⁶, võimleja Viktor Tšukarin¹⁸⁷, tõstja Ivan Udodov¹⁸⁸, sõudja Juri Tjukalov¹⁸⁹ ja kettaheitja Nina Romaškova¹⁹⁰. Noortelehte kasutati selgelt üleliidulise ideoloogia levitamisevahendina, mis tähendas, et Eesti NSV ajaleht tõepoolest vältis olümpiamängude kontekstis koduvabariigi sportlaste saavutuste esitamist.

Spordiajakiri „Kehakultuur“ jäi olümpiamängude eel olümpiakajastustes väga tagasihoidlikuks. Esmalt ilmus 1952. aasta märtsis Oslo taliolümpiamänge käsitlev lühike kokkuvõte, mis ei valgustanud mitte olümpiamängude sportlikke resultate, vaid lääne

¹⁸⁶ „Maailmarekordi omanik“, *Säde*, 6.08.1952, 2.

¹⁸⁷ „Absoluutne tšempion“, *Säde*, 10.08.1952, 2.

¹⁸⁸ „Suurepärase saavutus“, *Säde*, 13.08.1952, 2.

¹⁸⁹ „Noor tšempion“, *Säde*, 17.08.1952, 2.

¹⁹⁰ „Esimene kuldmedal“, *Säde*, 24.08.1952, 2.

ärimeeste soovi kasutada olümpiamänge ära oma isiklike ambitsioonide rahuldamiseks.¹⁹¹ Järgmine olümpiateemaline lugu ilmus alles 15. juulil 1952, kui artikkel „Olümpiamängude eel“ kajastas kahel leheküljel kaasaegsete olümpiamängude üldisemaid põhimõtteid ja Helsingi olümpiamängude eeldatavate favoriitide tulemusi võistlushooajal 1952.¹⁹²

Kõige olulisem ja sisuliselt ka ainus arvestatav 15. suveolümpiamänge käsitlev artikkel, mis „Kehakultuuris“ ilmus, avaldati 10 leheküljel 31. augustil 1952, seega pea-aegu kuu pärast olümpiamängude lõppu.¹⁹³ Lähenemisnurga poolest ei erine küllaltki mahukas kokkuvõte kuigivõrd päevalehtedes ilmunud TASS-i teadetest. Keskenduti Nõukogude Liidu koondise üldisele käekäigule, Eesti sportlastest märgiti ära maadlejad Englas ja Kotkas, samuti kergejõustiklane Junk. Johannes Kotkas sai „Kehakultuuris“ ka ise sõna, väljendades oma rõõmu kuldmedali üle ja tõstes esile Nõukogude ühiskondlikku korda kui medalivõidu arhitekti. Korraks esineb korvpalliülevaates nimi Kullam (eestlasest Nõukogude Liidu korvpallikoondislane Ilmar Kullam). Peab märkima, et „Kehakultuuri“ üleliiduline analoog «Физкультура и спорт» tõi välja kogu Helsingis võistelnud korvpallikoondise nimekirja, mis sisaldas Eesti NSV sportlasi Joann Lössovit, Ilmar Kullamit ja Heino Kruusi. Üleliiduline spordiväljaanne kirjutas ka Johannes Kotkase kuldmedalivõidust ja Bruno Junki kolmandast kohast 10 kilomeetri käimises, mis tähendab, et kõik eestlased, kes Helsingis medali võitsid, märgiti ära.¹⁹⁴

„Kehakultuuri“ olemus oli 1952. aastal väga propagandistlik. Erlend Teemägi näeb antud väljaannet selgelt kommunistliku korra käepikendusena. *Praegu tundub hämmastav, et „Kehakultuur“, toonane meie ainus spordiväljaanne, pühendas Jungi (Bruno Junki) olümpiaesinemisele vaid 16-realise lõigu. Järgmise numbri pikemas ülevaates N. Liidu meistrivõistlustest ei pööratud meie olümpiamehe võidule suurepärase 43.58,4-ga üldse tähelepanu. Küll aga kirjeldati näiteks Vladimir Uhhovi 50 km käimist või Pjotr Tševguni võitu 800 meetris, mille too pühendanud „tänuks meie kehakultuurlaste loodud avarate võimaluste eest bolševike partei XIX kongressile“. Rahvuskangelaste esiletõstmist teiste armeesportlaste hulgast kui natsionalismi ilmingut tuli kõigiti peljata.*¹⁹⁵ Tõepoolest, selgelt poliitilisi seisukohavõtte on märgata ka eelmainitud Helsingi olümpiamängude

¹⁹¹ „Taliolümpiamängudelt“, *Kehakultuur*, nr. 5, 15.03.1952, 154.

¹⁹² „Olümpiamängude eel“, *Kehakultuur*, nr. 13, 15.07.1952, 408-409.

¹⁹³ „XV olümpiamängud Helsingis“, *Kehakultuur*, nr. 16, 31.08.1952, 486-495.

¹⁹⁴ «XV олимпийские игры», *Физкультура и Спорт*, nr. 8, august 1952, 5-12.

¹⁹⁵ Erlend Teemägi, *Helsingi 1952. XV olümpiamängud*, 37.

kokkuvõtteloos. Näiteks suhtutakse väga kriitiliselt Belgia pikamaajooksja Gaston Reiff'i katkestamise 5000 meetri distantsil: *Nähes, et ta hakkab teistest maha jääma, ega suuda enam tulla esimeste hulka, katkestas ta võistluse!? See on iseloomulik kodanlike maade sportlastele, kellele kõige tähtsamad on isiklikud tulemused.*¹⁹⁶

1952. aastal ilmus „Kehakultuuris“ järjepidevalt rubriik „Kodanliku spordi pale“, milles naeruvääristati läänelikku sporti ja toodi välja nõukoguliku spordisüsteemi suured eelised. Veel 1952. aasta aprillis oli „Noorte Hääle“ vastutav sekretär¹⁹⁷ aruandes Eestimaa Kommunistliku (bolševike) Partei Keskkomitee Propaganda- ja agitatsiooni osakonnale kritiseerinud nimelt seda rubriiki ebapiisava veenvuse pärast:

Spordi kohta kodanlikes riikides on materjale, eriti viimasel ajal, igas numbris. Materjalid on muidugi enamuses tõlgitud keskajakirjandusest ja seetõttu enamvähem omal kohal. Soovida jätab vaid see, et toimetused ei ole tõlkematerjalide valikul ilmsesti tabanud kõige paremaid artikleid, sääraseid, mis oma faktide jõuga õhutaksid meie inimestes viha imperialismi vastu, mis paljastaksid veenvalt kodanliku spordi kiskjalikku olemust. Seni avaldatud materjalid tunduvad aga enamasti ebaterveina, nüridaina, vähe mõjuvaina.

*Rohkem oleks vaja avaldada ka vastavaid karikatuure. Seni avaldatud algupäraste karikatuuride tase pole ka alati olnud kõige parem. Need on olnud enamasti tuimad joonistused, nii joonistused joonistuste pärast, mis üldse ei mõju lugejate naerulihastele, ei pane muigamagi.*¹⁹⁸

3.8 Helsingi olümpiamängude kajastamine väliseesti ajakirjanduses

Tihedamalt ilmunud väliseesti väljaanded hakkasid Helsingi olümpiamängude teemalisi lugusid avaldama umbes nädal enne mängude ametlikku avamist. Erandiks on ajaleht „Vaba Eestlane“, kus Teise maailmasõja järel kõigepealt Saksamaale ning seejärel Suurbritanniasse ja lõpuks Kanadasse emigreerunud kergejõustiklane Valdu Lillakas¹⁹⁹ juba alates juuli algusest avaldas rubriigis „15. olümpiaad kutsub“ mitu olümpiamängude ajalugu tutvustavat artiklit, kuid käsitleb selle kõrval näiteks Heino Lipu olümpial osalemise šansse.²⁰⁰

¹⁹⁶ „XV olümpiamängud Helsingis“, *Kehakultuur*, nr. 16, 31.08.1952, 486-495.

¹⁹⁷ Kirjatöö autoril pole õnnestunud isikut nimeliselt identifitseerida.

¹⁹⁸ Материалы на бюро ЦК о состоянии и мерах улучшения физкультурно-спортивной работы в республике. ERAF.1.148.33, 185.

¹⁹⁹ *Eesti spordi biograafilise leksikon. 3. täiendatud ja parandatud trükk*, 450.

²⁰⁰ V. Lillakas, „15. olümpiaad kutsub“, *Vaba Eestlane*, 2.06.1952, 6. V. Lillakas, „15. olümpiaad kutsub III“, *Vaba Eestlane*, 9.06.1952, 6. V. Lillakas, „15. olümpiaad kutsub IV“, *Vaba Eestlane*, 12.06.1952, 4. V. Lillakas, „15. olümpiaad kutsub V“, *Vaba Eestlane*, 16.06.1952, 7.

Küsimus kergejõustiklase Heino Lipu võimalikust osalemisest Helsingi olümpiamängudel tõusis väliseesti ajakirjanduses väga tugevalt esile. Eesti NSV ajakirjanduses seda teemat välditi – nii nagu teiste Eesti sportlaste puhul, ei avaldatud ka Lipu kohta kodumaises ajakirjanduses olümpiamängude eel ühtegi teadet. Väliseesti ajakirjandus on küsimusele andnud selgelt poliitilise värvingu. Pärast Nõukogude Liidu koondise ametliku koosseisu selgumist analüüsiti ka Heino Lipu eemalejäämise võimalikke põhjuseid. „Vaba Eesti Sõna“ põhjendas Lipu puudumist NKVD vastavasisulise korraldusega.²⁰¹

Võrdluses Eesti NSV ajakirjandusega on täiesti ilmne väliseesti väljaannete tugevam rõhuasetus Eesti sportlastele. Kuigi olümpiateadetes käsitleti ka Helsingi mängude üldisemat kulgu ja poliitilist vastasseisu ida- ja lääneriikide vahel, püüdsid väliseesti ajalehed oma lugejaid eeskätt kursis hoida sellega, kuidas läheb Eesti sportlastel. Seepärast olid väliseesti ajalehed märgatavamalt informatiivsemad ja operatiivsemad kui Nõukogude Eesti väljaanded. Näitena võib siin kohal tuua maadleja Johannes Kotkase kuldmedalivõidu: kreeka-rooma maadluse raskekaalu finaali, kus Kotkas alistas tšehhi Josef Růžička, toimus 27. juulil. Väljaannetest kõige tihedamalt ilmunud „Stockholms Tidningen Eestlasele“ avaldas informatsiooni kolm päeva hiljem²⁰², ülejäänud lehed aga hiljemalt oma ülejärgmises numbris.²⁰³

Kuna Nõukogude Liidu koondise koosseisu kohta ei omanud eelnevat informatsiooni, püüdsid operatiivsemad ja tihedamalt ilmunud väljaanded esmalt kindlaks teha, kes Eesti sportlastest ja spordiametnikest üldse Helsingisse sõitsid. Lõpuks võeti ajalehes „Stockholms Tidningen Eestlasele“ seisukoht, et Nõukogude Liidu koondise koosseisus oli Helsingi olümpiamängudel üles antud 12 Eesti sportlast, kelleks olid maadlejad Johannes Kotkas ja August Englas, korvpallurid Joann Lõssov, Ilmar Kullam ja Heino Kruus, kergejõustiklased Bruno Junk ja Mihail (Mihhail) Velsvebel, jalgrattur Nikolai Matvejev, ujujad Endel Edasi ja Endel Press, purjetaja Aavik (eesnime täpsustada ei osatud) ning vettühppaja Roman Brenner (Brenner). Eestlasest olümpiasportlasena märgiti ära ka Rootsi koondise värvides võistelnud maadleja Edvin Vesterby.²⁰⁴ Stockholms Tidningeni materjali avaldas septembri

²⁰¹ „Maailma spordinoorus Helsingis“, *Vaba Eesti Sõna*, 19.07.1952, 9. „Heino Lippu ei lasta Helsingisse“, *Vaba Eesti Sõna*, 19.07.1952, 9.

²⁰² „Kotkas võitis Helsingis“, *Stockholms Tidningen Eestlasele*, 30.07.1952, 1.

²⁰³ „Joh. Kotkas maailmameistriks“, *Vaba Eesti Sõna*, 2.08.1952, 9. „Kaks eestlast olümpia võidupoodiumil“, *Eesti Teataja*, 2.08.1952, 1. A., „Olümpiaadi kiri“, *Vaba Eestlane*, 2.08.1952, 6.

²⁰⁴ R. S., V. Umvern, „Eestlaste sporditulemusi Helsingis“, *Stockholms Tidningen Eestlasele*, 13.08.1952, 1.

alguses ka New Yorgis ilmunud „Vaba Eesti Sõna“.²⁰⁵ „Eesti Teataja“ tõi olümpial võistelnud Eesti sportlaste nimed välja samuti pärast mängude lõppu, taaskord figureerib vettehüppaja Roman Brenneri (Breneri) nimi.²⁰⁶ Täpsem oli ajaleht „Välis-Eesti“, milles Brennerit Eesti sportlasena ei esitletud, kuid milles nimetati ära purjetaja Hans Kaasik, purjesportlase Aarne Aaviku puhul ei piirdunud kajastuses tema perekonnanimega. Lisaks mainiti meeskonna koosseisus olnud maadluskohtunikku Edgar Puuseppa, poksitreener Nigul Maatsood ning massöör Elmar Martinit.²⁰⁷ „Välis-Eesti“ poolt avaldatud informatsiooni kvaliteet on märkimisväärne, sest Nõukogude Liidu poksikoondise treeneri Maatsoo kohalolek Helsingi olümpiamängudel oli veel 1997. aastal teadmata isegi Erlend Teemägi.²⁰⁸ Mitte ükski väliseesti väljaanne ei avaldanud aga informatsiooni, et Nõukogude Liidu koondise koosseisu oli Helsingi olümpiamängudeks arvatud ka 400 meetri jooksja Heino Potter. Tõsi on see, et laiem Eesti avalikkus sai teadmise Potterist kui olümpiasportlasest alles 2006. aastal.²⁰⁹

Mitme väliseesti väljaande poolt Eesti sportlaseks tembeldatud Roman Brenner oli vettehüppaja, kes võistles Nõukogude Liidu koondise koosseisus. Tema paremaks tulemuseks jäi Helsingis hoolauahüpetes saavutatud viies koht, millega Brenner tõusis edukaimaks meesvettehüppajaks Nõukogude Liidu koondises.²¹⁰ „Stockholms Tidningen Eestlasele“ kirjutas: *Viienda koha saavutas tugevas konkurentsisis Roman Brenner, kes hoolauahüppeis osutus parimaks eurooplaseks 165,63 punktiga. Temast paremaiks osutus ainult kolm ameeriklast ja mehiklane P. J. Capilla. [...] R. Brenner võistles kaasa ka tornihüpetes. 31 võistleja seas ta pääsis finaali kaheksandana millise koha ta saavutas ka lõppvõistlusel.* (viide Stockholms Tidningen 13. august 1952, lk 1) „Eesti Teataja“ väljendas samuti tundmatu Eesti sportlase kõrgete tulemuste osas imestust: *Teine võistlusnädal oma kireva kavaga tõi eestlaste suhtes ootamatu üllatuse – vettehüppaja Roman Brenner, kes väljaspool kodumaa piire oli samahästi kui tundmatu, tuli hoolauahüpetes parima eurooplasena viiendale kohale. Temast paremad olid kolm ameeriklast ja üks mehiklane. Omamoodi ajalooline sündmus, sest juhtus esimest korda, et eesti ujumissportlane sellises konkurentsisis kohale tuli ja olümpiapunkti tõi.*

²⁰⁵ „Mida saavutasid eestlased“, *Vaba Eesti Sõna*, 6.09.1952, 8.

²⁰⁶ „Eestlased olümpial 34. kohal“, *Eesti Teataja*, 9.08.1952, 1.

²⁰⁷ „Olümpiarekord oli kaks päeva eestlase käes“, *Välis-Eesti*, 3.08.1952, 5.

²⁰⁸ Erlend Teemägi, *Helsingi 1952. XV olümpiamängud*.

²⁰⁹ Tiit Kuningas, Tiit Lääne, *Olümpiamängude ajalugu III, suvemängud 1948-1964*, 141.

²¹⁰ Samas, 200.

*Tornihüpetes ei käinud Brenneri käsi siiski nii hästi, vaid ta jäi kaheksa finaalipääsnu hulgas viimasele kohale.*²¹¹

Tegelikult on Brener sündinud Ukraina linnas Zaporizžjas ja eestlaseks või Eestiga seotud sportlaseks ei saa teda kindlasti pidada. Ükski Eestis välja antud olümpiateatmik ei käsitle Brenerit Eesti sportlasena, Tiit Kuninga ja Tiit Lääne poolt koostatud olümpiamängude entsüklopeedias Breneri päritolu ei täpsustata, märgitakse vaid, et tegemist oli Nõukogude Liidu koondise sportlasega.²¹² Boris Havini olümpiateatmik, mida peetakse adekvaatseimaks Nõukogude võimu tingimustes avaldatud olümpiaentsüklopeediaks, käsitleb Brenerit Moskvast resideerinud armeesportlasena.²¹³

²¹¹ „Eestlased olümpial 34. kohal“, *Eesti Teataja*, 9.08.1952, 1.

²¹² Kuningas, Tiit Lääne, *Olümpiamängude ajalugu III, suvemängud 1948-1964*, 200, 288.

²¹³ Борис Хавин, *Всё о советских олимпийцах*, 30.

KOKKUVÕTE

Nõukogude Liit pidas kehakultuuri ja sporti väga olulisteks ühiskondliku agitatsiooni vahenditeks ning reguleeris neid valdkondi riikliku poliitika kaudu. Nõukogude Liidus kehtinud dubleeriv võimusüsteem toimis ka nimetatud valdkondades: kehakultuuri ja sporti juhiti nii partei kui ka riigi tasandil. Üleliidulises kommunistlikus parteis haldas kehakultuuri ja sporti propaganda ja agitatsiooni osakond, struktuuri kopeeriti ka liiduvabariikide tasandil. Riigivõimu teostajana oli valdkonna tähtsaim institutsioon Üleliiduline Kehakultuuri- ja Spordikomitee (liiduvabariikides riiklikud kehakultuuri- ja spordikomiteed).

Kehakultuur ja sport pidid Nõukogude Liidus aitama kaasa ühtse, patriootilise ja tugeva nõukogude rahva kasvatamisele, kes oleks töövõimeline ja suudaks oma kodumaad kaitsta. Valdkonna kaudu soovis riik arendada ka inimeste tervist ja hügieeni, vähendada sotsiaalselt ebaõigete protsesside süvenemist ning tõsta oma poliitilise süsteemi ja ühiskondliku korralduse atraktiivsust. Kehakultuuri ja spordi funktsioonid kujunesid selgelt välja juba 1930. aastate lõpuks, kuid alates 1940. aastate teisest poolest suunati üha rohkem tähelepanu rahvusvahelisele tippspordile, mis pidi tõstma Nõukogude Liidu ülemaailmset prestiiži. Samasugune retoorika sai pärast Teist maailmasõda valdavaks ka Eesti Nõukogude Sotsialistliku Vabariigi regionaalses kehakultuuri- ja spordipoliitikas. Tippspordi tähtsaimaks väljundiks said rahvusvahelised olümpiamängud. Ehkki Nõukogude Liidu spordisüsteemi tegelikkus ei vastanud kõigile Olümpiahartas kehtestatud nõuetele, aktsepteeris Rahvusvaheline Olümpiakomitee hiigelriigi riiklikku olümpiakomiteed ikkagi oma liikmena. Olümpiadebüüdi tegid Nõukogude sportlased 1952. aastal Helsingis. Olümpiakoondise ettevalmistamist kureeris kommunistliku partei kõrgem kaader.

Okupeeritud Eestis oli saavutusspordi üldine tase Nõukogude Liidu keskmisest oluliselt kõrgem. Seetõttu täitsid Eesti sportlased ja sporditegelased Helsingi olümpiakoondise ettevalmistuses märkimisväärset rolli. Olümpiaeelsete treeningkogunemiste läbiviijateks usaldasid spordifunktsionäärid ka eestlastest treenereid. Purjesportlaste ja korvpallurite puhul viidi üleliidulise koondise otsustavad treeninglaagrid läbi Tallinnas. Eesti sportlaste ettevalmistust koordineeris Eesti NSV-s Riiklik Kehakultuuri- ja Spordikomitee, mis lähtus oma tegevuses Moskvast asunud Üleliidulise Kehakultuuri- ja Spordikomitee ettekirjutustest. Lõpuks sõitsid Nõukogude Liidu koondise koosseisus olümpiale 13 Eesti sportlast (okupatsiooniaastate kõrgeim vastav näitaja) ning 3 muud sporditegelast (kohtunik, massöör

ja treener), kuigi reaalseid olümpiakandidaate oli Eesti NSV sportlaste hulgas üle 20. Katse olümpiamängudele pääseda tegid Helsingi eel viimast korda ka eestlastest pagulassportlased, kuid nende palved jäid vaid hüüdjaks hääleks kõrbes. Nõukogude Liidu koondises võistelnud Eesti sportlased esinesid Helsingis kokkuvõttes edukalt, saavutades viis medalit (Johannes Kotkas, Joann Lõssov, Ilmar Kullam, Heino Kruus, Bruno Junk) ning ühe neljanda koha (August Englas). Hoolimata suhtelisest edust ei korraldatud olümpiasportlastele suurejoonelist vastuvõttu ei üleliiduliselt ega ka Eesti NSV-s. Ainsaks oluliseks Eesti-siseseks ürituseks oli sportlaste ja rahva vahel aset leidnud kohtumisõhtu.

Kuigi Nõukogude Liit oli Helsingi olümpiamängudel kokkuvõttes edukas, ei lubatud Helsingis toimuvate sündmuste kohta palju informatsiooni jagada. Selline hoiak valitses eelkõige Nõukogude Liidu kõrgema juhtkonna hulgas. Nõukogude Liidu (k.a Eesti NSV) infokanalid võisid olümpiamänge kajastada ainult TASS-i ametlikele raportitele tuginedes. Eestis oli valdav osa väljaannetest sunnitud antud olukorraga leppima, kuid „Õhtulehe“ ajakirjanik Jüri Randviir hankis lisainfot Soome raadio kanalite kaudu. Omainitsiatiiv olümpia uudiste toimetamisel tõi kaasa ajakirjaniku vallandamise poliitiliste vigade eest. Otsuse Randviiru karistada võttis märkimisväärse operatiivsusega vastu Eesti NSV faktiliselt kõrgeim võimuinstitsioon – EKP KK Büroo.

TASS-i materjalide avaldamisega piirdumine pani Eesti NSV ajakirjanduse väga kitsastesse raamidesse. Kohalik meedia ei saanud keskenduda Eesti sportlastele, vaid pidi kajastama Nõukogude Liidu sportlaste parimaid ja ideoloogiliselt sobivamaid sooritusi. Need jooned tulevad eriti reljeefselt esile Eesti NSV ja väliseesti perioodika omavahelises võrdluses. Eesti NSV trükimeedia jäigemad suukorvistatust võib märgata ka võrdluses üleliiduliste spordiväljaannetega. Sellistes oludes töötades ei olnud siinsetel ajakirjanikel võimalik rõhuda operatiivsusele: üheski Eesti NSV avalikus infokanalis ei ilmunud vastavasisulist teadet isegi Johannes Kotkase olümpiavõidu kohta. Kogu olümpiarubriigi meelestatus oli Eesti NSV perioodikas propagandistlik ja poliitiline.

SUMMARY

Soviet Union at the 1952 Helsinki Summer Olympics on the example of the Estonian SSR

In May 1951 the International Olympics Committee officially recognized the Olympics Committee of the Soviet Union, which had been formed a couple of weeks earlier. Before the Second World War the Soviet Union had taken little interest in the Olympic Games, but in the 1940-s this attitude was changed dramatically. The International Olympic Games became a part of the Cold War: at the Olympics the United States and the Soviet Union shared the biggest rivalry.

As a result of the war many previously independent countries, including the Baltic States Estonia, Latvia and Lithuania, became a part of the Soviet Union. This meant that in order to compete at the highest level (at the Olympic Games) the athletes of these countries had no other option than to compete for the Soviet National Team. At the Summer Olympics of 1952 in Helsinki the Soviet Team participated in the Olympics for the first time. The decision of participation was made by the highest political figures of the Communist Party.

The aim of this Bachelor's thesis is to research the basic aspects of the sports system and politics of the Soviet Union and to analyse the effectuation of these politics through the Helsinki Olympic Games in the Estonian SSR. As the debut of Soviet Olympic athletes was made in Helsinki, these Olympic Games carry a huge importance in the history of the modern Olympic movement.

In the present thesis, different historical sources have been used. Many of the facts presented are based on the directives of the Sports Committees of USSR and the Estonian SSR. The Sports Committee represented the highest degree of state institutions of sports in the Soviet Union. The researcher has also closely studied different Estonian media channels of 1952. The more theoretical parts of this research are mostly based on the sources of Western authors.

The current study is divided into three chapters. Chapter I presents an overview of the Soviet sports system and studies the most important aspects of physical culture and sport in the Soviet Union. Similarly to other spheres of the Soviet Union, power system consisted of two parallel institutions of sports: the institutions of the Communist Party and the state institutions

of the Soviet Union. In the official Soviet rhetoric the biggest goal of physical culture and sport was always to grow a healthy and patriotic community in order to defend the communist society, if needed. Developing a nation with great working abilities was equally important. However, after the Second World War the Soviet authorities started to use sports more and more for earning international recognition and prestige. The best tool for this kind of recognition was the Olympic Games.

Chapter II discusses the role of Estonian athletes and sports institutions before and at the Helsinki Olympics. Estonian athletes and other sports personnel played a significant part in the Soviet preparation for the Helsinki Games. The final preparation of the sailor athletes was carried out in Tallinn, the capital of the Estonian SSR. The Soviet basketball team also used the facilities in Tallinn before the Games. The preparation of Estonian athletes was coordinated by the Sports Committee of the Estonian SSR, which carried out the instructions of the Sports Committee of the Soviet Union. There were more than 20 Olympic team candidates among the Estonian athletes. At the end, 13 athletes and three other sports officials were taken to Helsinki. Estonian athletes competed well, earning five medals and one fourth place.

Chapter III of this Bachelor's thesis focuses on reactions of sports media in Soviet Estonia. Although the Soviet Union was relatively successful in Helsinki, the heads of the Communist Party refused to reveal detailed information about the competition. The only information allowed to publish was the official reports of the TASS (Телеграфное агентство Советского Союза). This was also the case in the Soviet Estonia. However, journalist Jüri Randviir who worked for a newspaper called "Õhtuleht" used the information of the Finnish radio in order to present more information. Randviir suffered the consequences as he was fired from his job because of political mistakes. The reflections of the Helsinki Olympics became very political and anti-nationalistic and were full of propaganda in the Estonian media.

ALLIKAD JA KIRJANDUS

Allikad

Arhiiviallikad

Riigiarhiiv (ERA, ERAF)

ERA.R-30 (Eesti Riiklik Spordiamet)

ERAF.1 (Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee)

ERAF.9104 (EKP Keskkomitee Kirjastus)

Eesti Spordimuuseum

ESM 2772 (Eesti Spordimuuseumi Käsikirjade Kogu)

Tartu Ülikooli Raamatukogu käsikirjade ja haruldaste raamatute osakond (TÜR KHO)

F 151 (Kaelas, Aleksander)

Publitseeritud allikad ja teatmikud

Марина Астахова, Людмила Кошелева, «Дебют СССР на XV Олимпийских играх: кто принимал решение об участии», *Родина*, 1-2014, 67-75.

Большая советская энциклопедия, 27. köide, «Ульяновск-франкфорт», peatoimetaja A. M. Прохоров, (Moskva: Советская энциклопедия, 1977).

Eesti NSV ajalehed ja ajakirjad, (Tallinn: Eesti NSV Ajakirjanike Liit, 1969).

Eesti spordi aastaraamat 1950-1955, koostanud Rein Järva, Juhan Maidlo, Erlend Teemägi, (Tartu: Eesti Spordiajaloo Selts, 2008).

Eesti spordi biograafiline leksikon. 3. täiendatud ja parandatud trükk. Keeletoimetajad Anu Hulg, Anneliis Lember, teostaja Signe Sula, (Tallinn: Spordikoolituse ja –Teabe Sihtasutus, Eesti Entsüklopeediakirjastuse AS, 2011).

ENSV spordiühingute, -organisatsioonide ja -asutuste ajaloo teatmik aastatest 1940-1970, koostaja M. Nõmm, (Tallinn: Eesti NSV Oktoobrirevolutsiooni ja Sotsialistliku Ülesehituse Riiklik Keskarhiiv, 1975).

EKP KK Büroo istungite regestid. I. 1940-1954, koostanud Tõnu Tannberg, toimetanud Velly Roots, (Tartu: Tõnu Tannberg ja Rahvusrhiiv, 2006).

Борис Хавин, *Все о советских олимпийцах*, (Moskva: «Физкультура и спорт», 1985).

Evi Kaldma, *Kehakultuur ja sport NSV Liidus*, (Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1956).

Olümpiaharta, (Tallinn: Eesti Olümpiakomitee, 1995).

David Wallechinsky, *The Complete Book of the Olympics*, (New York: Penguin Books, 1984/1988).

Kirjandus

Frederick C. Barghoorn, *The Soviet Cultural Offensive*, (Princeton: Princeton University Press, 1960).

- Robert Edelman, *Serious Fun. A History of Spectator Sports in the USSR*, (New York, Oxford: Oxford University Press, 1993).
- Robert Edelman, Anke Hilbrenner, Susan Brownell, "Sport Under Communism", *The Oxford Handbook of the History of Communism*, toimetanud Stephen A. Smith, (Oxford: Oxford University Press, 2014).
- Eesti NSV aastatel 1940-1953: Sovetiseerimise mehhanismid ja tagajärjed Nõukogude Liidu ja Ida-Euroopa arengute kontekstis*, koostanud Tõnu Tannberg, toimetanud Mart Orav, (Tartu: Rahvusrhiiv, 2007).
- Eesti Raadio. Esimesed 70*, koostanud Vello Lään, (Tallinn-Tartu: Eesti Raadio, 1996).
- Richard Espy, *The Politics of the Olympic Games*, (Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press, 1979).
- Ernst Jokl, M. J. Karvonen, Jaakko Lihlberg, Aarni Koskela, Leo Noro, *Sports in the Cultural Pattern of the World. A Study of the 1952 Olympic Games at Helsinki*, (Helsinki: Institute of Occupational Health, 1956).
- Euphoria and Exhaustion. Modern Sport in Soviet Culture and Society*, toimetanud Nikolaus Katzer, Sandra Budy, Alexandra Köhring, Manfred Zeller, (Frankfurt: Campus Verlag GmbH, 2010).
- G. Gubins, *Hollow Glory. Baltic Athletes on Soviet Olympic Teams*, (Stockholm: Latvian National Foundation, 1979).
- Tiiu Kreegipuu, „Eesti kultuurielu sovetiseerimine: nõukogude kultuuripoliitika eesmärgid ja institutsionaalne raamistik aastatel 1944-1954“, *Eesti NSV aastatel 1940-1953. Sovetiseerimise mehhanismid ja tagajärjed Nõukogude Liidu ja Ida-Euroopa arengute kontekstis*, koostanud Tõnu Tannberg, (Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, 2007).
- Tiiu Kreegipuu, *The ambivalent role of Estonian press in implementation of the Soviet totalitarian project*, doktoritöö, juhendajad Epp Lauk, Tõnu-Andrus Tannberg, (Tartu: Tartu University Press, 2011).
- Tiit Kuningas, Tiit Lääne, *Olümpiamängude ajalugu II, suvemängud 1920-1944*, (Tallinn: Maalehe Raamat, 2005).
- Tiit Kuningas, Tiit Lääne, *Olümpiamängude ajalugu III, suvemängud 1948-1964*, (Tallinn: Maalehe Raamat, 2006).
- Argo Kuusik, Olev Liivik, Meelis Maripuu, Külli Niidasoo, Valdur Ohmann, Jüri Saar, *Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee organisatsiooniline struktuur 1940-1991*, koostanud ja toimetanud Enn Tarvel, (Tallinn: Kistler-Ritso Eesti Sihtasutus, 2002).
- Olev Liivik, *Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee aparaat 1945-1953*, (Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2006).
- Joann Lõssov, Paavo Kivine, *Elu on mäng*, (Tallinn: Olympia, 1998).
- Tiit Lääne, *Eesti olümpiamedalivõitjad 1912-2006*, (Tallinn: Ajakirjade Kirjastus, 2006).
- Tiit Lääne, *Eesti sportlased olümpiamängudel. Ateena 1896-Peking 2008*, (Tallinn: Tiit Lääne ja OÜ Kadmirell, 2009).
- Tiit Lääne, Sulev Oll, *Keskmaajooks. Eesti kergejõustiku kultusala*, (Tallinn: Maalehe Raamat, 2000).

- Tiit Lääne, *Välis-Eesti spordielu 1940-1991*, (Tallinn: Tiit Lääne ja Maalehe Raamat, 2000).
- Irina Makoveeva, *Soviet Sports as a Cultural Phenomenon: Body and/or Intellect*, (University of Pittsburgh).
- Ago Pajur, Tõnu Tannberg, Lauri Vahtre, Jüri Ant, Mart Laar, Kaido Jaanson, Mart Nutt, Raimo Raag, Sulev Vahtre, Andres Kasekamp, *Eesti ajalugu VI. Vabadussõjast taasiseseisvumiseni*, toimetanud Ago Pajur, Tõnu Tannberg, (Tartu: „Ilmamaa“, 2005).
- Jenifer Parks, *Red Sport, Red Tape: The Olympic Games, the Soviet Sports Bureaucracy, and the Cold War, 1952-1980*, doktoritöö, juhendaja Donald J. Raleigh, (Chapel Hill: University of North Carolina at Chapel Hill, 2009).
- Johannes Kotkas*, koostanud Tiit Lääne, (Tallinn: Neinar Seli, 2005).
- Михаил Прокуменщиков, *Большой спорт и большая политика*, (Москва: РОССПЕН, 2004).
- Toby Charles Rider, *The Olympic Games and the Secret Cold War: The U.S. Government and the Propaganda Campaign Against Communist Sport, 1950-1960*, doktoritöö, juhendaja Dr. Robert K. Barnley, (London, Ontario, Canada: The University of Western Ontario, 2011).
- Николай Романов, *Трудные дороги к Олимпу*, (Москва: «Физкультура и спорт», 1987).
- Kristin Roth-Ey, *Moscow prime time: how the Soviet Union built the media empire that lost the cultural Cold War*, (New York: Cornell University, 2011).
- Alfred Erich Senn, *Power, Politics and the Olympic Games*, (Champaign : Human Kinetics, 1999).
- Spordi kuulsuseks*, koostanud Erlend Teemägi, (Tallinn: Eesti Raamat, 1976).
- Erlend Teemägi, *Helsingi 1952. XV olümpiamängud*, (Tallinn: Olympia, 1997).
- The Palgrave Handbook of Olympic Studies*, koostajad Helen Jefferson Lenskyi, Stephen Wagg, (Basingstoke, New York: Palgrave Macmillan, 2012).
- Adam B. Ulam, *The Rivals: America and Russia since World War II*, (New York, Penguin Books, 1977).
- Ago Vahtra, *Sportlane Heino Lipp oma põlvkonna näitena Eesti spordiajalookirjutuses*, bakalaureusetöö, juhendaja Kaarel Antons, (Tartu: Tartu Ülikool, 2013).
- Artiklid perioodikas**
- A., „Olümpiaadi kiri“, *Vaba Eestlane*, 2.08.1952, 6.
- „Absoluutne tšempion“, *Säde*, 10.08.1952, 2.
- „Eestlased olümpial 34. kohal“, *Eesti Teataja*, 9.08.1952, 1.
- „Esimene kuldmedal“, *Säde*, 24.08.1952, 2.
- „Galina Zõbina maailmarekord“, *Noorte Hääl*, 29.07.1952, 4.
- „Heino Lippu ei lasta Helsingisse“, *Vaba Eesti Sõna*, 19.07.1952, 9.
- „Joh. Kotkas maailmameistriks“, *Vaba Eesti Sõna*, 2.08.1952, 9.
- „Kaks eestlast olümpia võidupodiumil“, *Eesti Teataja*, 2.08.1952, 1.
- V. Kazantsev, „Mõeldes kodumaale“, *Noorte Hääl*, 20.08.1952, 4.

V. Kazantsev, „Mõeldes kodumaale“, *Noorte Hääl*, 21.08.1952, 4.

V. Kazantsev, „Mõeldes kodumaale“, *Noorte Hääl*, 22.08.1952, 4.

„Kehakultuuri- ja sporditöö olukorrast ja ülesannetest Eesti NSV-s“, *Kehakultuur*, nr. 4, 28.02.1952, 90-92.

„Kohtumisõhtu olümpiamängudest osavõtjatega“, *Noorte Hääl*, 22.08.1952, 4.

„Kotkas võitis Helsingis“, *Stockholms Tidningen Eestlasele*, 30.07.1952, 1.

„Kõikide ühine ülesanne“, *Kehakultuur*, nr. 5, 15.03.1949, 115-116.

H. Liiv, „Olümpiavõitja saabus“, *Õhtuleht*, 8.08.1952, 1.

V. Lillakas, „15. olümpiaad kutsub“, *Vaba Eestlane*, 2.06.1952, 6.

V. Lillakas, „15. olümpiaad kutsub III“, *Vaba Eestlane*, 9.06.1952, 6.

V. Lillakas, „15. olümpiaad kutsub IV“, *Vaba Eestlane*, 12.06.1952, 4.

V. Lillakas, „15. olümpiaad kutsub V“, *Vaba Eestlane*, 16.06.1952, 7.

„Maailmarekordi omanik“, *Säde*, 6.08.1952, 2.

„Maailma spordinoorus Helsingis“, *Vaba Eesti Sõna*, 19.07.1952, 9.

„Mida saavutasid eestlased“, *Vaba Eesti Sõna*, 6.09.1952, 8.

„Noor tšempion“, *Säde*, 17.08.1952, 2.

„Nõukogude spordi triumf“, *Edasi*, 26.07.1952, 4.

„Nõukogude spordi triumf“, *Rahva Hääl*, 25.07.1952, 4.

„Nõukogude sportlaste edukas start Helsingis“, *Õhtuleht*, 21.07.1952, 6.

„Nõukogude sportlaste osavõtust XV rahvusvahelistest olümpiamängudest“, *Noorte Hääl*, 12.07.1952, 3.

„Nõukogude sportlaste osavõtust XV rahvusvahelistest olümpiamängudest“, *Rahva Hääl*, 12.07.1952, 4.

„Nõukogude sportlaste osavõtust XV rahvusvahelistest olümpiamängudest“, *Õhtuleht*, 12.07.1952, 5.

„Nõukogude sportlaste uued hiilgavad saavutused“, *Noorte Hääl*, 25.07.1952, 4.

„Nõukogude võimlejad võitsid“, *Õhtuleht*, 22.07.1952, 3.

„Nõukogude võimlejate hiilgav võit“, *Õhtuleht*, 24.07.1952, 3.

«Об изучении советских спортсменов в XV международных олимпийских игр», *Советская Эстония*, 12.07.1952, 4.

„Olümpiamängud“, *Kehakultuur*, nr. 2, 31.01.1952, 58.

„Olümpiamängude eel“, *Kehakultuur*, nr. 13, 15.07.1952, 408-409.

„Olümpiarekord oli kaks päeva eestlase käes“, *Välis-Eesti*, 3.08.1952, 5.

„Olümpiavõitja Johannes Kotkas saabus Tallinna“, *Noorte Hääl*, 9.08.1952, 3.

E. Puusepp, „Rahu ja sõpruse idee võit“, *Õhtuleht*, 1.09.1952, 3.

„Rahvusvahelistel olümpiamängudel“, *Noorte Hääl*, 30.07.1952, 4.

R. S., V. Umvern, „Eestlaste sporditulemusi Helsingis“, *Stockholms Tidningen Eestlasele*, 13.08.1952, 1.

„Saabus olümpiavõitja“, *Rahva Hääl*, 9.08.1952, 3.

„Suurepärase saavutus“, *Säde*, 13.08.1952, 2.

„Taliolümpiamängudelt“, *Kehakultuur*, nr. 5, 15.03.1952, 154.

R. Virkus, „Tippspordi ülesanded Saksa DV-s“, *Kehakultuur*, nr. 14, 13.07.1974, 439.

„Võistlused kergejõustikus“, *Õhtuleht*, 22.07.1952, 3.

«XV олимпийские игры», *Физкультура и Спорт*, nr. 8, august 1952, 5-12.

„XV olümpiamängud Helsingis“, *Kehakultuur*, nr. 16, 31.08.1952, 486-495.

„XV rahvusvahelised olümpiamängud“, *Edasi*, 30.07.1952, 4.

„XV rahvusvahelised olümpiamängud“, *Rahva Hääl*, 29.07.1952, 4.

„XV rahvusvahelised olümpiamängud“, *Õhtuleht*, 29.07.1952, 3.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, **Johannes Vedru** (sündinud 4. detsembril 1990),

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose „**Nõukogude Liidu osavõtt 1952. aasta Helsingi suveolümpiamängudest Eesti NSV näitel**“,

mille juhendaja on **professor Tõnu Tannberg**,

1.1.reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;

1.2.üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.

2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.

3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus, 16.05.2014